

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

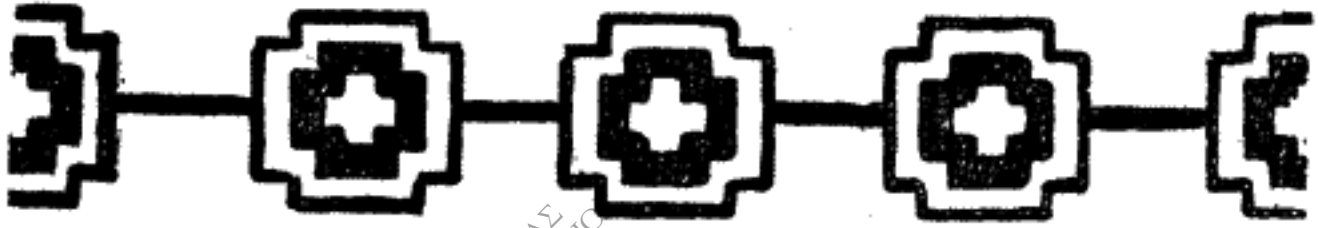
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ (*)

Δέν κατωρθώσαμε ως τώρα νά συγκεντρώσωμε όλες τις αναγκαίες πληροφορίες, ώστε νά σχηματίσωμε μία ακριβή ιδέα γιά τήν συγγραφική έν γενεί παραγωγή του ποιητού τών Ὁδών (1). Δέν ὑπάρχει καν ἕνας πλήρης κατάλογος τών ἔργων καί τών διαφόρων ἀρθρῶν, πού δημοσίευσε κατά καιρούς στήν Ἑλλάδα ἤ στά ξένα, κι οὔτε στό μέλλον θά εἶναι εὐκολο νά γίνῃ. Μερικά ἔργα του χάθηκαν τώρα πιά γιά πάντα, χωρίς νά προφθάσουν νά δοῦν τό φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀλλά δημοσιεύθηκαν ἀνώνυμα, χωρίς νά μπορούμε νά τά καθορίσωμε, καί ἄλλα, τέλος, βρίσκονται σπαρμένα σέ διάφορα δικά μας καί ξένα περιοδικά, χωρίς νά κατορθώσωμε ἀκόμα νά τά ἀνακαλύψωμε ὅλα. Ἡ σχετική ἔρευνα γίνεται δυσκολώτερη, γιά τό λόγο ὅτι ὁ ποιητής μας πέρασε τή ζωή του καί ἀνάπτυξε τή δράσι του σέ διάφορες χώρες (2) — τήν Ἰταλία, τήν Ἀγγλία, τή Γαλλία — ὥστε ἡ συγκέντρωσι τοῦ ὕλικου καί τών ἄλλων πληροφοριῶν εἶναι μακρά καί ἐπίπονη καί πολλές φορές ἀδύνατη.

Ἡ συγγραφική παραγωγή τοῦ Κάλβου δέν εἶναι βέβαια ὀγκωδωτάτη, εἶναι ὅμως ἀρκετά πλούσια καί παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία: τραγωδίες, ᾠδές, μικρές μελέτες φιλοσοφικοῦ, κοινωνικοῦ ἢ θεολογικοῦ χαρακτήρος, μεταφράσεις σέ διάφορες γλώσσες, ἀρθρα καί ἀνταποκρίσεις στόν περιοδικό καί ἡμερήσιο τύπο, γραμματικές ἢ ἄλλα βιβλία διδακτικοῦ χαρακτήρος. Τά ἔργα αὐτά πού εἶναι γραμμένα σέ ἐλληνική, σέ Ἰταλική, σέ ἀγγλική καί σέ γαλλική γλῶσσα — γιάτί καί τίς τέσσερες αὐτές γλώσσες ὁ ποιητής μας τίς γνώριζε στήν ἐντέλεια — ἔχουν πότε καθαρά πατριωτικό καί πότε ἐπιστημονικό χαρακτήρα, μερικά εἶναι θρησκευτικά καί ἄλλα διδακτικοῦ περιεχομένου. Δέ λείπουν ἀκόμα καί ἄλλα μέ φιλοσοφική, κοινωνική ἢ ἱστοριοπολιτική χροιά. Δυστυχῶς, καθῶς ἀναφέραμε, τό ἔργο τοῦ Κάλβου δέ σώθηκε ἀκέραιο. Τό μεγαλύτερο μέρος χάθηκε καί ἕνα ἄλλο μέρος μένει γιά μᾶς ἀγνωστο καί ἀπροσπέλαστο μέσα σέ διάφορες σπάνιες ἐκδόσεις, σέ διάφορα περιοδικά ἢ σέ ἀνέκδοτα χειρόγραφα.

Ὅπωςδήποτε καί τά γνωστά ἔργα τοῦ ποιητοῦ μας μᾶς δείχνουν τή βαθειά ἐγκυκλοπαιδική του μόρφωσι, ἀλλά καί τήν πολυμέρεια τῆς δράσεώς του. Θά χρειαζόταν καί χρόνος πολὺς καί πλατὺς χώρος γιά τή λε-

πτομερειακή ἀνάλυσι ἔστω καί τών σωθέντων ἔργων τοῦ Κάλβου, καί κατ' ἀνάγκην θά μᾶς ἔφερνε ἐξω ἀπό τά στενά ὄρια τῆς μελέτης αὐτῆς, πού ἔχει γιά ἀποκλειστικό σκοπό νά δώσῃ μιᾶ γενική καί περιληπτική εἰκόνα τῆς καλβικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς. Ἀναβάλλοντας λοιπόν γιά ἄλλη καταλληλότερη στιγμή — ὅταν θάχουν συμπληρωθῇ καί οἱ σχετικές ἔρευνες — μιᾶ εὐρύτερη ἐξέτασι τοῦ ὅλου ἔργου, θά περιορισθοῦμε γιά τώρα σέ σύντομες πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τήν πνευματική ἐξέλιξι τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ.

Ἀκολουθῶντας τή χρονολογική σειρά πού συμπίπτει γενικά καί μέ τίς συγγραφικές κατευθύνσεις τοῦ Κάλβου, μπορούμε νά διαιρέσωμε τήν ὅλη παραγωγή του στίς ἀκόλουθες πέντε περιόδους:

α) Τήν Ἰταλική περίοδο ἢ τήν περίοδο τῆς πνευματικῆς προπαρασκευῆς, β) τήν πρώτη ἀγγλική περίοδο ἢ τήν περίοδο τών διδακτικῶν κειμένων καί τών θεολογικῶν μεταφράσεων, γ) τήν ἔλβετο - γαλλική περίοδο ἢ τήν περίοδο τῆς ποιητικῆς ἀκμῆς, δ) τήν κερκυραϊκή περίοδο ἢ τήν περίοδο τών φιλοσοφικῶν καί πολιτικῶν μελετῶν, καί ε) τή δεύτερη ἀγγλική περίοδο ἢ τήν περίοδο τῆς νέας σειρᾶς θεολογικῶν μελετῶν καί μεταφράσεων.

Καθῶς φαίνεται ἀπ' τήν κάπως σχηματική αὐτή διαίρεσι, κάθε συγγραφική περίοδος ἀντιστοιχεῖ μέ τή διαμονή τοῦ ποιητοῦ μας σέ διάφορες χώρες καί μέ τή διαδοχική ἀσχολία του σέ διάφορα πνευματικά προβλήματα, κατὰ τίς ἀπαιτήσεις καί τίς κατευθύνσεις τῆς ζωῆς του. Εἶναι περιττό νά τονίσωμε ὅτι ἀπό τίς πέντε αὐτές περιόδους σπουδαιότερη καί πῶς ἐνδιαφέρουσα ἀπό τήν καθαρῶς λογοτεχνική ἀποψι εἶναι ἡ τρίτη, δηλ. ἡ ἔλβετο - γαλλική περίοδος, ἢ περίοδος τῆς ποιητικῆς ἀκμῆς, ὅταν ὁ Κάλβος ἔγραψε καί δημοσίευσε τίς δύο ποιητικές συλλογές τών ᾠδῶν του, πού τοῦ ἐξασφάλισαν μίαν ἀπ' τίς σημαντικότερες καί ἐκλεκτότερες θέσεις στόν ποιητικό Παρνασσό τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Καί τώρα ἔς δοῦμε ἀπό κοντά τίς διάφορες περιόδους τοῦ Καλβικοῦ ἔργου.

* *

Α) ΙΤΑΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ἢ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ. — Ἡ πρώτη αὐτή περίοδος περιλαμβάνει τά Ἰτα-

λικά ἔργα τοῦ Κάλβου ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὸν πρῶτο κύκλο τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς του. Εἶναι τὰ πρωτόλεια τοῦ ποιητοῦ μας, ποὺ τὰ ἔγραψε σὲ ἡλικία 17—28 χρόνων, δηλ. ἀπ' τὸ 1811 ὡς τὰ 1816.

Δὲν ξέρομε μὲ ἀκρίβεια τί ἔγραψε κατὰ τὴν ἰταλικὴ αὐτὴ περίοδο ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι πολλὰ ἔργα του, κυρίως σονέττα, καὶ ἄλλα ποιήματα γιὰ τὰ ὁποῖα κάνει λόγο καὶ ὁ Φώσκολος^(*) σέβνα του γράμμα, χάθηκαν, χωρὶς ἐλπίδα νὰ ἀνευρεθοῦν ποτέ. Πάντως σώθηκαν δύο ὠδές, δύο τραγωδίαι καὶ δύο μικρὲς μελέτες ἢ μᾶλλον σχεδιάσματα μελετῶν. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ εἶχαν λησμονηθῆ ἢ εἶχαν παραμείνει ὀλωσδιόλου ἀνέκδοτα, δημοσιεύθηκαν τελευταῖα, μὲ ἀναλυτικὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα, σέβνα τόμο μὲ τίτλο: «*Andrea Calbo: Opere Italiane*»^(*). Ἴδου μὲ λίγα λόγια τὸ περιεχόμενό τους:

Ἔμνος στὸν Ναπολέοντα.—Ὡς πρῶτο ἔργο τοῦ Κάλβου ἀναφέρεται μίᾳ ὠδῇ του ἀφιερωμένῃ στὸν Ναπολέοντα. Μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ὅτι τὴν ἔγραψε στὸ 1811, σὲ ἡλικία 19 χρόνων, (ἐπομένως προτοῦ γνωρίσει τὸ Φώσκολο), ὅταν οἱ ὑπόδουλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης εἶχαν στηρίζει τις καλύτερες ἐλπίδες πάνω στὸν νικηφόρο αὐτὸ στρατηλάτη, θεωρῶντας τον ὡς φορέα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐθνῶν^(*).

Δυστυχῶς δὲ σώθηκε τὸ κείμενο τῆς ὠδῆς ἐκείνης καὶ δὲν ἀποκλείεται ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς νὰ κατέστρεψε ὅσα ἀντίτυπα εἶχε, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐξαφανίση τὰ ἴχνη τοῦ ποιήματος. Ἴσως ὅμως τὸ πρωτότυπο νὰ βρίσκεται σὲ κανένα γαλλικὸ ἀρχεῖο, ἂν ὑποθεθῆ ὅτι δόθηκε τότε κάποια προσοχὴ στοὺς πτωχοὺς στίχους, ποὺ ἕνας ἐνθουσιώδης, ἀλλ' ἀγνωστος νεαρὸς ποιητὴς τόλμησε νὰ ἀπευθύνῃ στὸν αὐτοκράτορα. Πιθανώτατα ὁ νεανικὸς ἐνθουσιασμός τοῦ Κάλβου νὰ μὴν εἶχε περιορισθῆ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μόνο στὴν ὠδῇ γιὰ τὸ Ναπολέοντα, ἀλλὰ νὰ εἶχε ἐκδηλωθῆ καὶ εὐρύτερα, μὲ ἄλλα ποιήματα ἢ καὶ ἄρθρα σὲ διάφορες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς. Δὲν ὑπάρχει ὅμως καμμιά θετικὴ πληροφορία καὶ ἐπομένως κάθε σχετικὴ ὑπόθεσι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι αὐθαίρετη καὶ ἀμφίβολη.

Οἱ τραγωδίαι Θηραμένης καὶ Δαναΐδες.—Τὰ πρῶτα λογοτεχνικὰ ἔργα τοῦ Κάλβου, ποὺ σώθηκαν ὡς τὰ σήμερα, εἶναι δύο τραγωδίαι, ἡ πρώτη μὲ τὸν τίτλο «*Θηραμένης*» καὶ ἡ δευτέρη μὲ τὸν τίτλο «*Δαναΐδες*». Τὰ δύο αὐτὰ θεατρικὰ ἔργα τοῦ ποιητῆ μας, ποὺ εἶναι καὶ τὰ μόνα ποὺ ἔγραψε ἢ τουλάχιστο τὰ μόνα ποὺ γνωρίζουμε ἐμεῖς, ἀνήκουν στὴ νεανικὴ ἡλικία τοῦ Κάλβου, ἀφοῦ ὅταν τὰ ἔγραψε—καὶ τὰ ἔγραψε σὲ μικρὴ χρονικὴ ἀπόστασι τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο—μόλις εἶχε συμπληρώσει τὰ εἴκοσί του χρόνια.

Τὴν πρώτη πληροφορία γιὰ τις δύο αὐ-

τὲς τραγωδίαι καὶ τὴν πρώτη σχετικὴ κριτικὴ μᾶς τις δίδει ὁ Φώσκολος σ' ἕνα του γράμμα πρὸς τὸν Τσιτσιλιάνη, μὲ ἡμερομηνία 1 Ὀκτωβρίου 1813, ὅπου ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Κάλβος γράφει μὲ ὠραῖο χαρακτήρα, ξέρει λίγα γαλλικὰ καὶ ἑλληνικὰ ἀλλὰ πολλὰ ἰταλικά, κ' ἔγραψε σὸ σπιτί μου δύο τραγωδίαι ποὺ δὲ μποροῦν, βέβαια, νὰ παραβληθοῦν μὲ τις τραγωδίαι τῶν μεγάλων ποιητῶν, προμηνύουν ὅμως ὄχι κοινὴ τύχη»^(*). «*Ὅχι κοινὴ τύχη*», δηλ. ἐξαιρετικὸ μέλλον προβλέπει ὁ Φώσκολος γιὰ τὸ νεαρὸ προστατευόμενό του, ποὺ ἀπὸ τὰ πρῶτα του ἔργα—ἔστω κι ἂν αὐτὰ δὲν ἦσαν ἀριστουργήματα—ἔδινε τις καλύτερες ἐλπίδες γιὰ μίᾳ λαμπρῇ μελλοντικῇ σταδιοδρομίᾳ.

Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ δύο ποιητὲς γνωρίσθηκαν στὴ Φλωρεντία τὸ φθινόπωρο τοῦ 1812, καὶ ὅτι ὁ Φώσκολος ἔγραψε τὸ παραπάνω γράμμα του τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1813, προκύπτει ὅτι ὁ Κάλβος συνέθεσε τις δύο τραγωδίαι μέσα σὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα. Γιὰ τὸ «*Θηραμένης*» ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς καθορίζει μόνος του τὸ χρόνον τῆς συγγραφῆς, σημειῶνοντας τὰ ἐξῆς πάνω σὸ χειρόγραφό του: «Ἀρχισε στίς 15 Μαρτίου—τελείωσε στίς 10 Ἀπριλίου». Καὶ λίγο παρακάτω σημειῶνει τὸν χρόνον 1813. Γιὰ τὴν ἄλλη τραγωδίαν, «*Αἱ Δαναΐδες*», δὲν ἔχομε ἄμεσες καὶ θετικὰς πληροφορίες, ἢ ἀνωτερότης ὅμως τοῦ ἔργου, τόσο ἀπὸ τῆς δραματικῆς ὅσο καὶ ἀπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀποψι, μᾶς πείθει ὅτι εἶναι μεταγενέστερη ἀπ' τὸ «*Θηραμένης*». Ἐπομένως πρέπει νὰ γράφτηκε μετὰ τὸν Ἀπρίλιο καὶ πρὶν ἀπ' τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1813. Τὰ θέματα καὶ τῶν δύο τραγωδιῶν τὰ πῆρε ὁ Κάλβος ἀπ' τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ἀπ' τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἐπέδρασαν πολὺ οἱ κλασσικὲς του μελέτες καὶ τὸ παράδειγμα τῶν συγχρόνων ἰταλῶν συγγραφέων^(*). Ἀπὸ λογοτεχνικὴ ἀποψι καὶ τὰ δύο αὐτὰ θεατρικὰ ἔργα, παρ' ὅλους τοὺς ἐπαίνους τοῦ συμπατριώτη του Φώσκολου, δὲν παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ νεαρὴ ἡλικία τοῦ συγγραφέως, ἢ χρῆσι μίᾳς ξένης γλώσσας, ποὺ ὅσο κι ἂν τοῦ ἦταν γνωστὴ, δὲν ἦταν πάντως ἡ μητρικὴ του, καὶ κυρίως τὸ γεγονός ὅτι βρισκόταν ἀκόμη στὰ πρῶτα βήματα κ' ἦταν ἀπειροῦς τῆς σκηνικῆς τέχνης, συνετέλεσαν ὥστε τὰ ἔργα αὐτὰ νὰ μὴν εἶναι ἄψογα κι ἀναμάρτητα ἀριστουργήματα.

Ἀφωσιωμένος στίς κλασσικὲς μελέτες καὶ ἐπιθυμῶντας νὰ μιμηθῆ τὸ παράδειγμα τῶν μεγαλύτερων ἰταλῶν συγγραφέων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Φώσκολου καὶ τοῦ Ἀλφιέρι, ὁ Κάλβος δὲν κατῴρθωσε νὰ δώσῃ ἕνα προσωπικὸ τόνον καὶ μίᾳ ζωηρότητα στίς τραγωδίαι του, ποὺ ἐπῆραν περισσότερο τὸ χαρακτήρα σχολικῶν ἀσκήσεων. Ἡ πείρα δὲν ἦταν μακρὰ καὶ δυστυχῶς δὲν ἦταν μακρὰ οὔτε ἡ ἐπεξεργασία, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀ-

ναφέρει ὅτι ἔγραψε τὴ μιὰ τραγωδία μόλις σὲ εἴκοσι πέντε ἡμέρες καὶ τὴν ἄλλη σὲ διάστημα ἴσως ὄχι πολὺ μεγαλύτερο. Ἡ ἐπιθυμία νὰ γίνῃ τὸ γρηγορώτερο γνωστὸς, ὁ πόθος νὰ καταλάβῃ τὸ συντομώτερο μιὰ ξεχωριστὴ θέσι μέσα στὸν πνευματικὸ κόσμὸ τῆς χώρας, ἡ φιλοδοξία νὰ ἀποκτήσῃ φήμη ἴση ἢ καὶ ἀνώτερη ἀπ' τὸν Φώσκολο φαίνεται ὅτι τὸν ὤθησαν νὰ σπεύδῃ, πράγμα πού ἔβλαψε ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἀποψη τὴ νεανική του παραγωγή (*).

Στὴν πρώτη τραγωδία τὰ κύρια πρόσωπα εἶναι τέσσερα: Ὁ Θηραμένης, ὁ Σωκράτης, ὁ Κριτίας καὶ ὁ Πείσων, κι ἀκόμη διάφοροι τύραννοι, γερουσιαστές, λαὸς καὶ στρατιῶτες. Ἡ σκηνὴ ἐξελισσεται στὴν ἀγορὰ, κοντὰ στὸ ναὸ τῆς Παλλάδος. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον τῆς τραγωδίας ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀπὸ ἐσωτερικῆς ἀπόψεως ἡ ὑπόθεσι δὲν ἀνταποκρίνεται πιστὰ στὴν παράδοσι, ἡ ἀξία εἶναι μέτρια, ἢ μάλλον μετριωτάτη. Λεῖπει κάθε δρᾶσι καὶ πάθος: ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου σκέπτονται, αἰσθάνονται, μιλοῦν, κινοῦνται κατὰ τρόπο ὁμοιόμορφο καὶ μονότονο, δὲν ὑπάρχει ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἀντίθεσι, καὶ τέλος ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ προσωπικότης τῶν πρωταγωνιστῶν ἔχει κατὰ πολὺ παραμορφωθῆ ὥστε, γιὰ νὰ φέρωμε ἓνα μόνο παράδειγμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα, στὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτους θάταν ἀδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ κανεὶς τὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο, πού αἰφνιδίως ἔχει μεταβληθῆ σ' ἓνα θορυβοποιό, μικροπολιτικὸ καὶ ὄπλοφοροῦντα «μπράβο» (*).

Ἀνώτερη ἀπ' τὸ «Θηραμένη» — πράγμα πού μᾶς πείθει ὅτι γράφτηκε ἀργότερα — εἶναι ἡ ἄλλη τραγωδία τοῦ Κάλβου, «Αἱ Δαναΐδες».

Στὴν τραγωδία αὕτη, στὴν ὁποία ὁ Κάλβος καὶ πάλι δὲν ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν παράδοσι, τὰ πρόσωπα εἶναι μόνον τρία: Ὁ Δαναός, ἡ Ὑπερμήστρα καὶ ὁ Λυγκεύς, καὶ ἐπὶ πλέον ὁ χορὸς. Ἡ δραματικὴ ἐν γένει διάρθρωσι τῶν «Δαναΐδων» εἶναι ἀνώτερη ἀπ' τὸ «Θηραμένη» καὶ ἡ δρᾶσι πολὺ ζωηρότερη, μερικὲς μάλιστα σκηνὲς κατορθώνουν νὰ κινήσουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ συγκινήσουν. Ἡ Ὑπερμήστρα, στὴν ὁποῖαν ἀντικρούονται συγχρόνως τὰ δύο ἀντιθετικὰ αἰσθήματα θυγατέρας καὶ συζύγου, ὁ Δαναός, πού, στὴν ἐξημμένη φαντασία του, βλέπει διαρκῶς γύρω του κινδύνους καὶ πλεκτάνες, ὁ Λυγκεύς, πού, ἀφωσιωμένος στὴν Ὑπερμήστρα, προσπαθεῖ μὲ ὄλους τοὺς τρόπους νὰ μεταπείσῃ τὸν βασιλέα, ὅσον ἀφορᾷ τὶς προθέσεις του, δὲν στεροῦνται δραματικότητος καὶ παρουσιάζουν μιὰ προσωπικὴ ὄντοτητα, πού λείπει καθολοκληρίᾳ στοὺς πρωταγωνιστὰς τοῦ «Θηραμένου».

Οἱ δύο τραγωδίαι ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια δραματικὴ οἰκονομία: Ἡ δρᾶσι ὀλοκληρῶνεται στὸ βραχὺ διάστημα τοῦ εἰκοσιτετραώρου, στὴν κλασσικὴ δηλ. ἐνότητα χρόνου. Κάθε τραγωδία ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε πράξεις, ἀλλ' ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς ἔχει χωρίσει

ὁ ἴδιος τὸν «Θηραμένη» σὲ πράξεις καὶ σκηνὲς μὲ σχετικὲς διδασκαλίας, στὶς «Δαναΐδες» δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐξωτερικὴ διαίρεσι, ὁ δὲ χωρισμὸς γίνεται κατὰ τὸ ἀρχαῖο πρότυπο, μὲ τὴν παρεμβολὴ τοῦ χοροῦ, πού προλογίζει τὴν ὅλη τραγωδίαν καὶ κλείνει κάθε πρᾶξι.

Τόσο ὁ «Θηραμένης» ὅσο κ' οἱ «Δαναΐδες» ἔχουν γραφτῆ ἰταλικά σὲ στίχους ἐνδεκασύλλαβους ἀνομοιοκατάληκτους. Καθὼς εἶναι γνωστὸ, ὁ Κάλβος καὶ στὶς ἑλληνικὲς ὠδὲς του στάθηκε πάντα ἀντίθετος πρὸς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, πού τὴν χαρακτηρίζει «βάρβαρη». Ἡ χρῆσι τῆς ἰταλικῆς γλώσσας εἶναι ὁμαλή, ἀν καὶ ὑπάρχουν μερικὰ ἐπουσιῶδη σφάλματα, τὸ δὲ μέτρο, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, εἶναι ἀναμάρτητο καὶ σύμφωνο πρὸς τοὺς κανόνες τῆς κλασσικῆς ἰταλικῆς στιχουργικῆς.

Φαίνεται ὅτι ὁ Φώσκολος πού διάβασε τὶς τραγωδίαι συμβούλευσε τὸν Κάλβο νὰ κάμῃ μερικὲς ἀλλαγὰς καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὀφείλωνται στὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ τῶν «Τάφων» μερικὲς διορθώσεις, πού ὑπάρχουν στὸ χειρόγραφο τοῦ «Θηραμένου». Εἶπαμε ὅτι ὁ Φώσκολος προέβλεπε γιὰ τὸν Κάλβο μεγάλη ἐπιτυχίαν στὴ δραματικὴ τέχνη. Δυστυχῶς ὁ ποιητὴς τῶν ὠδῶν, μετὰ τὶς πρῶτες του ἀπέπειρες, δὲν ἔγραψε πιά τραγωδίαι, κ' ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ μᾶς δώσῃ τὸ ὅλο μέτρο τῆς δραματικῆς ἱκανότητός του.

Οἱ δύο τραγωδίαι ἔμειναν γιὰ πολὺ καιρὸ ἀνέκδοτες. Τὶς «Δαναΐδες» πού, καθὼς φαίνεται, ὁ Κάλβος τὶς θεωροῦσε ἀνώτερες ἀπ' τὸ «Θηραμένη», ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς τὶς ἐξέδωκε ἀργότερα στὸ Λονδίνο, στὰ 1818, ὡς τρίτο μέρος τῆς τετρατόμης χρηστομάθειας, πού ἔγραψε γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς ἰταλικῆς γλώσσας (*). Ἀντιθέτως ὁ «Θηραμένης» ἔμεινε ἀνέκδοτος καί, μετὰ διάφορες περιπέτειες, τὸ ἀρχικὸ χειρόγραφο τοῦ ποιητοῦ κατέληξε στὰ χέρια ἐνὸς μεταπωλητοῦ παλαιῶν βιβλίων, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἀγόρασε «πρὸ τινῶν ἐτῶν, ἀντὶ ὀλίγων λεπτῶν», ὁ καθηγητὴς τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας Γ. Ματζόνι, καὶ ἔκανε σχετικὴ ἀνακοίνωσι σὲ ἄρθρο πού δημοσίευσε τὸ 1912 μὲ τίτλο «Una tragedia di Andrea Calbo» (**). Ὁλόκληρο τὸ κείμενον τῆς τραγωδίας δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τελευταία στὸν τόμο: «Andrea Calbo: Opere Italiane» (**).

Ἑλληνικὴ μετάφρασι τῶν «Δαναΐδων» ἐπεχείρησε ἡ Μαριέττα Ἑπτανήσια στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις» (**). Ἡ ἴδια ἀρχισε τὴ μετάφρασι καὶ τοῦ «Θηραμένου», ἀπ' τὸν ὁποῖον δημοσίευσε μόνον ἓνα μέρος στὸ περιοδικὸ «Ἴόνιος Ἀνθολογία» (**). Οἱ «Δαναΐδες» παραστάθηκαν καὶ σὲ μαθητικὲς ἐπιδείξεις (**).

Ἡ ὠδὴ εἰς Ἴονίους. — Στὰ 1814 ὁ Κάλβος ἔγραψε ἓνα καινούργιον ποίημα, τὴν ὠδὴν εἰς Ἴονίους, πού τὴν συνοδεύει μὲ σύντομον πρόλογο, γιὰ τὴν καλύτερην κατανόησιν τῆς ὑπό-

θέσεως τῆς ὠδῆς, ποῦ ἀποτελεῖ ἕναν ὕμνο γεμάτο ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν παλιά της δόξα καὶ μιὰ ἐκκλησιὶ σ' ὄλους τοὺς Ἕλληνες γιὰ νὰ ἀποτινάξουν τὸ βᾶρος τῆς ἀφόρητης καὶ βάρβαρης δουλείας. Γιὰ νὰ καταλάβῃ κανεὶς τὸ ποίημα καὶ τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο γράφτηκε, πρέπει νὰ ἔχη ὅπ' ὄψι του τὴν κατάστασι καὶ τὶς πνευματικὲς περιπέτειες τῆς Ἐπτανήσου, ἡ ὁποία ἐνῶ ἤλπιζε σύμφωνα μὲ τὶς ὑποσχέσεις τῶν Δυνατῶν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησία της, ἔβλεπε ὅτι στὴν πραγματικότητά κατάντησε τὸ κέντρο τῶν ἀντεκδικήσεων τῶν μεγάλων Δυνάμεων καὶ τὸ θέατρο ἀνόμων ραδιουργιῶν καὶ ἐγωϊστικῶν ἐπιδιώξεων. Οἱ πατριῶτες Ἐπτανήσιοι ὑπέφεραν μὲ πόνο τὴν κατάστασι αὐτή καὶ τὰ φιλελεύθερα πνεύματα δὲν ἦταν δυνατὸ παρά νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ὀργή καὶ τὴ λύπη τους γιὰ τὸ σκληρὸ παιχνίδι ποῦ παιζόταν εἰς βᾶρος τους. Ὁ Κάλβος, θερμὸς φίλος τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγνὸς πατριώτης, εὐρισκόμενος — καθὼς παρατηρεῖ ὁ Δὲ Βιάζης — «ἐν ἐξεγέρσει καὶ ἐν στιγμῇ ἱεροῦ θυμοῦ»⁽¹⁶⁾, ἔγραψε τὴν ὠδή του, καυτηριάζοντας τὸν ἐμπαιγμὸ αὐτὸ καὶ τὴ φανερὴ ἀδικία. «Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος — γράφει στὸν πρόλογο — εἶχεν ὑποσχεθῆ στὸν Καποδίστρια, τὸν Κερκυραῖο, ὅτι ἡ Ἐπτανήσος θὰ γινόταν ἐλεύθερη πολιτεία. Ἐνας προδότης ὁμῶς δημοσίευσε στὶς ἐφημερίδες ὅτι τὰ ὠραῖα αὐτὰ νησιά θὰ περνοῦσαν στὸν βασιλέα ἐκεῖνον τῆς Νεαπόλεως, ποῦ τοῦ εἶχεν ἀκρωτηριασθῆ τὸ βασίλειο καὶ ὁ ἴδιος εἶχε περιορισθῆ στὴ Σικελία. Ὁ φόβος λοιπὸν μήπως πραγματοποιηθῆ τὸ ἀνοσιούργημα αὐτὸ μὲ ἔκαμε νὰ γράψω τὴν ὠδή»⁽¹⁷⁾.

Ἡ ὠδή εἰς Ἴονίους ἐμπνέεται ἀπ' τὰ ἴδια φιλελεύθερα καὶ πατριωτικὰ αἰσθήματα, ποῦ διακρίνουν καὶ τὶς ἑλληνικὲς ὠδὲς του, ἀπὸ τὴν ἴδια ἀφοσίωσι στὴν Ἀρετὴ μὲ τὴν πῶ πλατεῖα καρβικὴ ἔννοια καὶ ἀπ' τὴν ἴδια πίστι στὴν ὑψηλὴ ἀποστολὴ τῆς πατρίδος Ἑλλάδος, γιὰ τὴν ὁποία προβλέπει ἕνα ἔνδοξο κ' εὐτυχισμένο μέλλον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 160 ἐπτασύλλαβους στίχους, ποῦ διαιροῦνται σὲ στροφές (δύο κατὰ συνέχεια δωδεκαστίχους μὲ πρόθεσι ὀκταστίχου) καὶ συνοδεύεται ἀπὸ δεκαπέντε ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις τοῦ ποιητοῦ. Ἀνήκει κι αὐτὴ στὰ νεανικὰ ἔργα τοῦ Κάλβου καὶ ἀπὸ ποιητικὴ ἀποψι δὲ μπορεῖ νὰ τὴν κρίνῃ κανεὶς ἀνομάρτητη⁽¹⁸⁾. Παρ' ὅλα αὐτὰ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Κάλβου παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον, ἀπ' τὴ μιὰ μεριά γιὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ὠδὲς του καὶ μᾶς δείχνει τὰ πρῶτα του βήματα, κι ἀπ' τὴν ἄλλη γιὰ τὴ σ' αὐτὴ βρίσκομε τὰ κυριώτερα στοιχεῖα, τὰ ποιητικὰ σχήματα, τὸ ὕφος καὶ τὶς ἐκφράσεις, τὶς εἰκόνες καὶ τὸ ρυθμὸ, ποῦ χαρακτηρίζουν τὴ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ ποίησι τοῦ Κάλβου⁽¹⁹⁾.

Τὸ κείμενο τῆς ὠδῆς ἐξέδωσε πρῶτος ὁ γνωστὸς φιλόλογος φωσκολιστῆς Camillo

Antona - Traversi στὸ ἄρθρο του: «Una lettera inedita di Ugo Foscolo e una canzone inedita di Andrea Calbo»⁽²⁰⁾, ποῦ δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ «Nuova Antologia» στὰ 1884. Τελευταία ἡ ὠδή δημοσιεύθηκε καὶ πάλι στὸν τόμο: «Andrea Calbo: Opere Italiane» 1938⁽²¹⁾. Ἑλληνικὴ μετάφρασι δημοσίευσε ὁ Δὲ Βιάζης στὸ ἄρθρο του: «Τὰ Ἴταλικά καὶ τὰ ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου» στὴν «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν» 1918—1919⁽²²⁾. Ἀλλὰ σὲ πολλὰ σημεία παρεξήγησε τὸ κείμενο. Τὸ Ἴταλικὸ κείμενο μὲ ἑλληνικὴ μετάφρασι δημοσιεύθηκε στὴ μελέτη «Ἡ ὠδή εἰς Ἴονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», στὴ «Νέα Ἐστία» 1937⁽²³⁾.

Σχέδιον τῶν ἀρχῶν τῶν γραμμάτων, ἐφαρμοζομένων καὶ εἰς τὰς καλὰς τέχνας.— Ἡ σύντομη αὐτὴ μελέτη τοῦ Κάλβου φαίνεται ὅτι ἦταν τὸ σχεδιάγραμμα μιᾶς πλατύτερης πραγματείας καὶ περιέχει τὶς βασικὰς ἀρχὰς γιὰ τὴν τέχνη, ποῦ ὁ ποιητῆς σκεφτόταν νὰ ἀναπτύξῃ συστηματικώτερα καὶ διεξοδικώτερα μὲ τὸ ἐπέτρεπαν οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε πάντα τὴ φιλοδοξία νὰ συμπληρώσῃ τὶς σπουδὰς του στὸ ἐξωτερικὸ κ' ἐπειτα, ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα του, νὰ διορισθῆ ἐκεῖ καθηγητῆς. Γι' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἀπὸ τότε προετοιμαζόταν γιὰ τὰ μελλοντικά του μαθήματα καὶ ἴσως ἡ μικρὴ αὐτὴ μελέτη νὰ ἦταν ἕνα σχέδιο ἐγχειριδίου αἰσθητικῆς ποῦ θὰ τοῦ χρησίμευε γιὰ πρόγραμμα στὶς παραδόσεις του⁽²⁴⁾. Κάτω ἀπ' τὴ φανερὴ ἐπίδρασι τοῦ Ρουσσώ, ὁ ποιητῆς μᾶς μιλάει γιὰ τὴν ἐπίδρασι τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, γιὰ τὶς διάφορες αἰτίες τῆς παραφθορᾶς τῆς ἀρχικῆς ἔννοιας καὶ τῶν ἀρχικῶν κανόνων τῆς Τέχνης καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πραγματικῶν ἀπόλυτων ἀρχῶν. Ἡ διατύπωσι τῶν ἰδεῶν τοῦ ποιητοῦ μᾶς δὲν εἶναι πάντοτε καθαρὴ, ἡ δὲ ἔκφρασι σὲ μερικὰ μέρη εἶναι στριφνὴ κι αὐτὸ δυσχεραίνει κάπου-κάπου τὴν ἀκριβῆ κατανόησι.

Ὅπως ὅποτε κ' ἡ μικρὴ αὐτὴ μελέτη παρουσιάζει σημαντικὸ ἐνδιαφέρον, γιὰ τὴ μᾶς δείχνει μὲ πόση προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια ὁ Κάλβος εἶχεν ἀφοσιωθῆ στὶς φιλοσοφικὲς μελέτες καὶ μὲ πόσην ἀγάπην εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ μελετήσῃ τὰ φιλολογικὰ κ' αἰσθητικὰ προβλήματα.

Τὸ κείμενο τοῦ σχεδίου δημοσιεύθηκε γιὰ πρῶτη φορὰ ἀπ' τὸν Camillo Antona - Traversi στὸ ἄρθρο του «Notizie e documenti sopra Andrea Calbo», στὸ περιοδικὸ «Rassegna critica della letteratura italiana» τὸ 1916⁽²⁵⁾ καὶ ξαναδημοσιεύθηκε τελευταία στὸν τόμο «Andrea Calbo: Opere italiane»⁽²⁶⁾. Ἑλληνικὴ μετάφρασι δημοσιεύθηκε στὸ ἄρθρο μου: «Αἱ περὶ τέχνης θεωρίαι τοῦ Κάλβου», στὸ περιοδικὸ «Πάφος», τὸ 1937⁽²⁷⁾, καὶ ἀργότερα ἀπ' τὸν Τωμαδάκη μὲ τίτλο «Κάλβος εἰς ἑαυτὸν», στὸ «Νέον Κράτος» τὸ 1940⁽²⁸⁾.

Ἡ ἀπολογία τῆς Αὐτοκτονίας.— Ἀνάμεσα στὰ ἰταλικά ἔργα τοῦ Κάλβου ὑπάρχει καὶ ἓνα σύντομο σημείωμα μὲ θέμα τὴν ἀπολογία τῆς αὐτοκτονίας. Εἶναι ἀνυπόγραφο, ἀλλ' ὁ γραφικὸς χαρακτήρας δὲν ἀφίνει καμμιά ἀμφιβολία ὅτι εἶναι γραμμένο ἀπ' τὸν ποιητὴ μας. Δὲν ξέρομε οὔτε τὴν αἰτία, οὔτε τὸ σκοπὸ τῆς συγγραφῆς. Σκεφτόταν ἴσως ὁ Κάλβος νὰ τὸ δημοσιεύσῃ ὑπὸ τύπον ἀρθροῦ σὲ κανένα περιοδικὸ ἢ ἔφημερίδα, ἢ μήπως ἦταν κι αὐτὸ ἓνα εἶδος σχεδίου γιὰ μιὰν εὐρύτερη μελλοντικὴ μελέτη; Νὰ εἶχε γραφτῆ γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αὐτοκτονία κανενὸς φίλου του ἢ μήπως ἦταν ἓνα ξέσπασμα γιὰ τὰ ἀτομικὰ ἀτυχήματα καὶ γιὰ τὶς σκληρὲς περιπέτειες τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ ἄλλου ἀγαπημένου του προσώπου, ὅπως ὁ Φώσκολος; Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ δώσῃ κανεὶς μιὰ βέβαιη ἀπάντησι, καθὼς εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθῇ καὶ ἡ ἡμερομηνία τῆς συγγραφῆς. Φαίνεται ὅπως ὅποτε πιθανὸ ὅτι γραφτῆκε κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς πρώτης διαμονῆς του στὴ Φλωρεντία, δηλ. πρὶν ἀπ' τὸ 1816.

Ὁ ποιητὴς προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αὐτοκτονία ὅταν αὐτὴ ἀπομένῃ μοναδικὸ μέσο γιὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ μιὰ θλιβερὴ ἢ τραγικὴ θέσι: «Ἡ αὐτοκτονία — γράφει — θεωρεῖται ἀπὸ ἓνα μέρος τῶν ἀνθρώπων σάν ἓνα ἀπὸ τὰ φρικτότερα ἐγκλήματα, ἐνῶ ἐγὼ τὴ θεωρῶ ἀπόφασι ἑνὸς πνεύματος ποῦ σκέπτεται ὀρθὰ καὶ ποῦ γνωρίζει νὰ ἐκλέγῃ τὴν καλύτερην λύσιν» (89). Συνεχίζει ὑποστηρίζοντας ὅτι ὄχι μόνον ἡ αὐτοκτονία δικαιολογεῖται σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις (ὅπως εἶναι μιὰ ἀφόρητη ζωὴ ἐξ αἰτίας διανοητικῆς ἢ σωματικῆς ἀναπηρίας, ἢ ἀδυναμία νὰ ὑποφέρῃ κανεὶς τὴν κατάπτωσι τῆς πατρίδος του, οἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως γιὰ τὰ πρᾶχθέντα κακουργήματα κ.τ.λ.), ἀλλὰ ἀκόμη ὅτι ἡ πράξι αὐτὴ εἶναι ἀξία ἐπαίνου καὶ ὁ αὐτοχειριζόμενος σεβαστὸς καὶ ἀξίος τιμῆς.

Εἶναι περιττὸ νὰ ἀναλύσωμε λεπτομερέστερα τὶς ἰδέες τοῦ Κάλβου ἢ νὰ ἀνασκεύασωμε τὶς θεωρίας του. Ἐχουν γραφτῆ τόσα πολλὰ πάνω σαυτὸ τὸ θέμα, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχῃ ἀνάγκη νέων συζητήσεων. Ἐξ ἄλλου «ἡ ἀπολογία» αὐτὴ δὲν παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιχειρημάτων καὶ ἀναμφιβόλως μικρότερη ἀκόμα εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἔργου ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως.

Τὸ ἰταλικὸ κείμενον δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορά ἀπ' τὸν Camillo Antona-Traversi στὸ ἀρθρο του «Notizie e documenti sopra Andrea Calbo», στὴ *Rassegna critica della letteratura italiana* στὰ 1916 (90) καὶ ξαναδημοσιεύθηκε τελευταία στὸν τόμο: «Andrea Calbo: Opere Italiane» (91). Ἑλληνικὴ μετάφρασι δημοσίευσεν μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία τοῦ Κάλβου», στὴ «Νέα Ἑστία» τὸ 1937 (92).

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἰταλικά ἔργα, ποῦ ἔγραψε

ὁ Κάλβος κατὰ τὴν πρώτη διαμονή του στὴ Φλωρεντία. Δὲν εἶναι τὰ μόνα. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ὁ ποιητὴς μας πρέπει νὰ ἔγραψε τὴν ἐποχὴν ἐκείνη καὶ ἄλλα, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος σ' ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν Φώσκολο μὲ ἡμερομηνία 9 Δεκεμβρίου 1815: «Ἄν δὲν βρισκόσουν τόσο μακριὰ θὰ σοῦ ἔστειλα μερικὰ ἔργα μου, γιὰ νὰ ἔχω τὴ γνώμη σου. Ἐχω ὅμως τὴν ἐλπίδα νὰ σε ξαναδῶ στὴ Φλωρεντία, καὶ κάνω ὑπομονή» (93). Ἐπομένως ὁ Κάλβος εἶχε γράψῃ καὶ ἄλλα ἔργα — ποιήματα, δράματα καὶ μελέτες — τὰ ὁποῖα ὅμως δυστυχῶς καταστράφηκαν ἢ, τουλάχιστον, δὲ βρέθηκαν ἀκόμη. Ὅπως ὅποτε καὶ ἀπ' ὅσα διασώθηκαν μποροῦμε νὰ καταλήξωμε σὲ μερικὰ συμπεράσματα: «Ὅλα τὰ ἔργα τῆς ἰταλικῆς περιόδου ποῦ ἀποτελοῦν καὶ τὸν πρώτο κύκλο τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τοῦ Κάλβου, δὲν ἔχουν τὴν ὀριμότητα καὶ τὸ ὕψος τῶν ἐλληνικῶν ὠδῶν του, ἀποτελοῦν ὅμως εὐγλωττα δείγματα τῆς νεανικῆς του ἐργασίας καὶ βέβαια ὑπόσχεσι τῆς μελλοντικῆς ἐξελίξεως του. Πιστοποιοῦν ἀκόμη τὴν κλίσι ποῦ εἶχε ὁ Κάλβος γιὰ τὶς φιλοσοφικὰς σπουδὰς καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῶν αἰσθητικῶν προβλημάτων τῆς τέχνης» (94).

Περίοδος λοιπὸν προπαρασκευῆς μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ τῆς ἰταλικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀξία τῆς δὲν εἶναι μεγάλη ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως, εἶναι ὅμως σημαντικὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς βιογράφους καὶ γιὰ τοὺς κριτικοὺς τοῦ Κάλβου, ἢ δὲ γνωριμία καὶ ἡ ἐρευνα τῆς περιόδου αὐτῆς θὰ εἶναι σὲ πολλὰ μέρη διαφωτιστικὴ γιὰ τὴν καλύτερην κατανόησι καὶ τὴν ὀρθότερην ἐκτίμησι τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ ποιητοῦ μας.

Β) Ἡ ΠΡΩΤΗ ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Ἡ Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ
ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ.— Μετὰ τὴν ἀναχώρησί του ἀπὸ τὴ Φλωρεντία, ὁ Κάλβος πῆγε, στὰ 1816, στὴν Ἑλβετία κοντὰ πρὸς Φώσκολο κ' ἐκεῖ ἔμεινε ὡς τὴν ἡμέρα ποῦ ἔφυγεν μαζὺ γιὰ τὴν Ἀγγλίαν (95). Ποιὲς ἦσαν οἱ προσωπικὲς ἀπασχολήσεις του καὶ τί ἔγραψε στὸ διάστημα αὐτὸ μᾶς εἶναι ἀγνωστο. Ξέρομε μόνον ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Φώσκολου, ὅτι διάβαζε μαζὺ του κλασσικά ἔργα καὶ ἄλλους σύγχρονους συγγραφεῖς καὶ ὅτι προσπαθοῦσε νὰ τελειοποιήσῃ τὶς γλωσσικὰς του γνώσεις, καὶ ἰδιαίτερα στὴ γαλλικὴ. Παράλληλα βοηθοῦσε τὸ Φώσκολο στὶς ἐργασίας του κ' ἔγραφε καθ' ὑπαγόρευσι ἢ ἀντέγραφε τὰ χειρόγραφα του (96).

Ἀφοῦ ἔζησε λίγον καιρὸ στὴν Ἑλβετία, ὁ Κάλβος, ἀκολουθώντας τὸ Φώσκολο, πέρασε στὸ Λονδίνο (97), ὅπου ἀρχίζει μιὰ καινούργια συγγραφικὴ περίοδος, ποῦ περιλαμβάνει τὰ ἔτη 1816—1820, ὅταν ὁ ποιητὴς ἦταν 24—28 χρόνων. Ἄν ἡ πρώτη ἦτο περίοδος τῆς φιλολογικῆς προετοιμασίας καὶ τῶν

λογοτεχνικῶν φιλοδοξιῶν, στὴ δευτέρα αὐτὴ περίοδο οἱ φιλολογικὲς προσπάθειες διευθύνονται κυρίως ἀπὸ τὶς οικονομικὲς ἀνησυχίες καὶ ἐπιδιώξεις. Ἐνῶ κατὰ τὴν παράμονή του στὴ Φλωρεντία ὁ Κάλβος ζητάει νὰ ἀναδειχθῆ ὡς λογοτέχνης, τὴν ἄφινει κατὰ μέρος τὰ ὄνειρα ἐκεῖνα καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀντὶ τῆς δάφνης τῶν Μουσῶν τὰ «πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα», ἔχοντας ὑπ' ὄψιν τοῦ τὸ παράγγελμα «*primum vivere, deinde philosophare*». Τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μποροῦμε νὰ τὰ διαιρέσωμε σὲ δύο κατηγορίες: α) ἔργα καθαρῶς διδακτικά, δηλ. βοηθητικά γιὰ τὶς παραδόσεις του, β) μεταφράσεις διάφορες βιβλίων θρησκευτικοῦ περιεχομένου (**).

Τὰ γνωστὰ δημοσιεύματα τῆς πρώτης ἀγγλικῆς περιόδου εἶναι τὰ ἀκόλουθα κατὰ τὶς τελευταῖες καρβικὲς ἔρευνες (**):

Ἰταλικὴ Χρηστομάθεια.—Ἀπὸ τότε ποῦ ἐφθάσε στὴν Ἀγγλία, ὁ Κάλβος ἄρχισε νὰ παραδίδῃ μαθήματα ἑλληνικῆς, καὶ κυρίως ἰταλικῆς γλώσσας. Καθὼς μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνουν διάφορες πληροφορίες, φαίνεται ὅτι οἱ παραδόσεις του εἶχαν μεγάλη ἐπιτυχία καὶ ὅτι οἱ μαθητὲς του πολλαπλασιάζονταν συνεχῶς, πράγμα ποῦ τὸν ἔκανε νὰ ἐκδώσῃ μιὰ ἀγγλικὴ χρηστομάθεια γιὰ τὴν ἰταλικὴ γλώσσα, γιὰ χρῆσι τῶν μαθητῶν του. Ἡ χρηστομάθεια αὐτὴ, ποῦ βγήκε στὰ 1820, ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα μέρη μὲ τὸν τίτλο: «*Italian lessons in four parts.—I. The synopsis of the Italian grammar with exercises upon each rule.—part II. Translation of the first book of Robertson's: History of the Reign of the Emperor Charles V.—part III. Saul, tragedia di Vittorio Alfieri. Le Danaidi, tragedia di Andrea Calbo.—part IV. Extracts from Tasso, Ariosto, Petrarca and Dante, by Andrea Calbo*». London κτλ.

Τὰ τέσσαρα αὐτὰ μέρη ἀποτελοῦσαν, κατὰ τὸν ποιητὴ μας, ἓνα ὀλοκληρωμένο σύστημα γιὰ τὴν ἐκμάθησι τῆς ἰταλικῆς γλώσσας (**), καὶ φυσικὰ, δὲν παρουσιάζει κανένα λογοτεχνικὸ ἐνδιαφέρον, οὔτε γενικώτερη φιλολογικὴ σημασία, ὥστε δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἰδιαίτερα.

Ἑλληνοαγγλικὸ λεξικόν.—Ἀπόδειξι τῶν φιλολογικῶν καὶ γλωσσικῶν μελετῶν τοῦ Κάλβου, ἀλλὰ καὶ τῆς γνωριμίας τῆς Ἑλληνικῆς, εἶναι ἡ σύνταξι ἐνός ἑλληνικοῦ λεξικοῦ ποῦ τὴν ἔκδοσί του εἶχεν ἀναγγεῖλει ὁ ποιητὴς μας στὸ ἐξώφυλλο τῶν «*Italian lessons*» μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «*The following works are in the press and will shortly be published by Alexander Black 27, Pall Mall: Calbo's Modern Greek Lexicon. A modern Greek and English dictionary, into which will be introduced many nouns and words, more particular by those connected with the sciences, which are not found in any other Lexicon extant. By Andrea Calbo, a native of Greece*» (**). Ἀλλὰ γιὰ τὸ λεξικὸ αὐτὸ δὲν ἔχομε ἄλλες πληροφορίες καὶ εἶ-

ναι πολὺ πιθανὸ ὅτι δὲν εἶδε ποτὲ τὸ φῶς, γιὰτὶ ἀλλιῶς θὰ ἦταν δύσκολο νὰ περάσῃ ἀπαρατήρητο. Πάντως ὁ Κάλβος εἶχε τελειώσει τὸ ἔργο του ἀφοῦ εἶχεν ἀναγγεληθῆ προσεχῶς ἡ ἔκδοσι. Νὰ σώθηκε ἄραγε ποθεν τὸ χειρόγραφό του; Ἴσως μιὰ ἐπιμελημένη ἔρευνα στὴν Ἀγγλία ἢ καὶ στὴν Κέρκυρα νὰ σταθῆ καρποφόρα καὶ νὰ μᾶς προσφέρῃ σχετικὲς εἰδήσεις.

Οἱ μεταφράσεις θεολογικῶν συγγραμμάτων.—Στὸ Λονδίνο ὁ Κάλβος γιὰ λόγους οικονομικοῦς ἐπεκτείνει τὴ συγγραφικὴ του δράσι καὶ σ' ἄλλα πεδία, δηλ. σὲ μεταφράσεις θρησκευτικῶν βιβλίων μὲ προπαγανδιστικὸ χαρακτήρα ποῦ ὁ ποιητὴς ἔκανε μὲ πληρωμὴ, κατ' ἐντολὴν διαφόρων ἀγγλικανικῶν θρησκευτικῶν ἐταιρειῶν. Δὲν ξέρομε ἂν ὁ Κάλβος πέρασε τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη στὸν προτεσταντισμὸ, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι στὴ ληξιαρχικὴ πράξι τοῦ δευτέρου γάμου του στὰ 1853, ἔχει δηλώσει ὅτι εἶναι διαμαρτυρούμενος. Μὲ τὸν καιρὸ οἱ μεταφράσεις αὐτὲς ἔφεραν τὸν Κάλβο ν' ἀσχοληθῆ πλατύτερα μὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ γρηγορὰ ἀπέκτησε μεγάλη φήμη ὡς εἰδικὸς στὴ θεολογικὴν ἐπιστήμη, ὥστε, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰντιάνος (**), πολλοὶ ἰδιώτες καὶ ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα κατάφευγαν σ' αὐτὸν γιὰ τὴ λύσι διαφόρων θεολογικῶν προβλημάτων ἢ ἀποριῶν. Δυστυχῶς κ' οἱ πληροφορίες μᾶς γιὰ τὶς θρησκευτικὲς αὐτὲς μεταφράσεις δὲν εἶναι ἀκόμη ὅλες συγκεντρωμέναι καὶ ἐξαντλητικὲς (**).

Ἐκτὸς ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασι, ὁ Κάλβος εἶχεν ἀναλάβει, καθὼς ἐξάγεται ἀπ' τὴν ἰταλικὴν μετάφρασι, τὴ γενικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὴ φροντίδα τῆς ὅλης ἐργασίας. Ἄλλες ἐκδόσεις τοῦ ἰδιοῦ ἔργου ἔγιναν κὶ ἀργότερα, στὰ 1826, κ' ἴσως στὰ 1824.

Ἡ μετάφρασι ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως δὲν παρουσιάζει κανένα ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ τόσο τὸ περιεχόμενον, ὅσο κ' ἡ γλώσσα (***) δὲν ἔχουν καμμιά ἐντελῶς σχέσι μὲ «τὰς Ἑλικωνίους παρθένους», ποῦ μὲ τὴν ἑρμηνείαν καὶ ἀγάπην ὑμνήσεν ἀργότερα ὁ ποιητὴς μας. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ μεταφραστικὲς ἐργασίες τοῦ Κάλβου, πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδιαίτερης μελέτης, γιὰτὶ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ παρακολουθήσωμε τὴν διαμόρφωσι τῆς νοοτροπίας καὶ ἴσως τοῦ χαρακτήρος του, μᾶς προσφέρουν πολλὰ στοιχεῖα χρήσιμα γιὰ νὰ ἐξηγήσωμε ὡς ποῖο σημεῖον ὁ Κάλβος γνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν γλώσσα τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη καὶ ποῖαν ἐξέλιξι εἶχεν ἀργότερα, ὡς τὸν καιρὸ ποῦ ἔγραψε τὶς ὠδὲς του. Μόνον ὅταν μελετήσωμε τὴν ἰταλικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν περίοδο καὶ ἀναλύσωμε τὰ ἔργα ποῦ συνέγραψεν ὁ ποιητὴς μας στὶς δύο αὐτὲς ἐποχάς, θὰ μπορέσωμε νὰ καταλάβωμε καλύτερα τὶς ἑλληνικὲς του ὠδὲς καὶ νὰ ἐξηγήσωμε διάφορα προβλήματα ποῦ ὡς τὴν ὥρα μᾶς φαίνονταν σκοτεινὰ καὶ ἀνεξήγητα.

Ἀρθρα καὶ διαλέξεις.—Ὁ Κάλβος κατὰ

τῆ διάρκειά τῆς παραμονῆς του στοῦ Λονδίνου, ἔκαμε διάφορες διαλέξεις, πού μᾶς πιστοποιοῦν τὴ διαρκῆ ἐργατικότητά του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκτίμησι πού τοῦ ἔτρεφαν οἱ πνευματικοὶ κύκλοι τῆς ἀγγλικῆς πρωτεύουσας. Γιά μιὰ ἀπὸ τίς διαλέξεις αὐτές — γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε σχετικὴ ἀνακοίνωσι καὶ στὴν ἐφημερίδα «Τάϊμς» τοῦ Λονδίνου—κάνει λόγο ὁ ἀδελφός τοῦ ποιητοῦ μας Νικόλαος σὲ ἓνα γράμμα του τῆς 10 Δεκεμβρίου 1818, γράφοντας τὰ ἀκόλουθα στὸν Ἀνδρέα: «Ἐδῶ (στὴν Τεργέστη) βρίσκονται δύο λογοτέχνες· ὁ ἱππότης Μουστοξύδης καὶ κάποιος Σκορδίλλης κ' οἱ δύο σὲ γνωρίζουν ἀπὸ φήμη, ἀπ' τὴν ἐποχὴ πού ἔμενες ἀκόμη μὲ τὸ Φώσκολο. Μοῦ ζητοῦν διαρκῶς εἰδήσεις σου καὶ ἐδείξαν μεγάλη χαρὰ ὅταν τοὺς ἔδωσα νὰ διαβάσουν τὸ ἄρθρο τῶν «Τάϊμς» σχετικὰ μὲ τὴ διάλεξι σου στοῦ Argyle Rooms»⁽⁴⁵⁾.

Ἐκτός ἀπὸ τίς διαλέξεις του, ὁ Κάλβος ἐπιδόθηκε στὴ δημοσιογραφία καὶ δημοσίευσε ἄρθρα καὶ μελέτες στὸν ἀγγλικὸ τύπο, πού δυστυχῶς δὲν ἔχουν ἀκόμη συγκεντρωθῆ. Ὁ Ἰντιάνος στὸ ἄρθρο του «Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ Α. Κάλβου», ὑπόσχεται ὅτι «οἱ διαλέξεις τοῦ Κάλβου στοῦ Λονδίνου, καθὼς καὶ ἡ σχετικὴ ἄλλη ἀρθρογραφία στὸν Ἐγγλέζικο τύπο τοῦ τότε καιροῦ, θὰ ἀποτελέσουν θέμα γιὰ μιὰν ἄλλη μελέτη»⁽⁴⁶⁾. Εὐχόμεθα ἢ νέα αὐτὴ μελέτῃ τοῦ Ἰντιάνου νὰ δῆ γρήγορα τὸ φῶς, συμβάλλοντας στὴν καλύτερη γνωριμία τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τοῦ ποιητοῦ τῶν Ὁδῶν.

* *

Μὲ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Κάλβου ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στὰ 1821, τελειώνει ἡ δευτέρη περίοδος τῆς συγγραφικῆς του ἐργασίας, πού τὴν χαρακτηρίζει κυρίως ἡ γλωσσικὴ διαμόρφωσι — οἱ μεταφράσεις στάθηκαν καλὴ παλαιότερα γιὰ τὴν ἄσκησι τοῦ ποιητοῦ — καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ γενικώτερα τῆς πνευματικῆς ὀριμότητος, γιὰτὶ εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στοῦ Λονδίνου, ὁ Κάλβος γνώρισε καὶ παρακολούθησε ἐκεῖ τὰ διάφορα πολιτικὰ ρεύματα καὶ τίς διάφορες κοινωνιολογικὲς συζητήσεις, καθὼς καὶ τίς ἀγγλικὲς θεωρίες γιὰ τὸ Κράτος καὶ τίς συνταγματικὲς ἐλευθερίες, πού ἐκθειάζει ἔπειτα στὴν πρώτην ἐλληνικὴ ὠδῇ του⁽⁴⁷⁾ καὶ πού εἶχαν μεγάλη ἐπίδρασι στὸ ἔργο του.

Γ) Η ΕΛΒΕΤΟ - ΓΑΛΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΑΚΜΗΣ.— Στὰ τέλη τοῦ 1820, ἡ πιθανώτερο στίς ἀρχές τοῦ 1821, ὁ Κάλβος φεύγει ἀπ' τὸ Λονδίνου καὶ πηγαίνει στὴ Φλωρεντία⁽⁴⁸⁾. Ἀπὸ κεῖ τὸν διώχνουν οἱ ἀρχές γιὰ πολιτικοὺς λόγους καὶ ὁ ποιητής μας πηγαίνει διαδοχικὰ στὴν Ἑλβετία καὶ στὴ Γαλλία, ὅπου ἔμεινε ὡς τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλ-

λάδα. Τὰ χρόνια αὐτὰ 1821—1826 ἀποτελοῦν τὴν τρίτη περίοδο τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τοῦ Κάλβου καὶ τὸ κορύφωμα τοῦ ἔργου του. Εἶναι ἀκόμη νέος, μόλις 30—35 ἐτῶν. Στὸ μικρὸ ὅμως αὐτὸ διάστημα χρόνου —μια μόνον πενταετία—ὁ Κάλβος δημοσιεύει τὸ σπουδαιότερο μέρος τῆς ποιητικῆς του τέχνης, καὶ μᾶς δίνει τὸ μέτρο τῆς ποιητικῆς του ἰδιοφυίας σ' ὅλη τῆς τῆ δύναμι. Λίγοι ποιητὲς στὴ διεθνῆ λογοτεχνία, κατ' ὀρθῶσαν νὰ προσφέρουν σ' ἓνα τόσο βραχὺ διάστημα τόσο σημαντικὸ ἔργο, γιὰ νὰ σιγήσουν ἔπειτα ἀπότομα, ἀποκαμωμένοι ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῆς σκληρῆς μοίρας, ἴσως ὁμως καὶ ἀπ' τὴν πνευματικὴ κούρασι. Οἱ εἴκοσι ὠδὲς τοῦ Κάλβου μποροῦν νὰ ἀντιπροσωπεύσουν ἀξιόλογα ἓνα μεγάλο ποιητὴ⁽⁴⁹⁾.

Αἱ ὠδαί. — Ὁ Κάλβος ἀπὸ νεαρῶτάτῃ ἡλικία ἦταν λάτρης τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν εὐχῆθηκε ὀλόψυχα κ' ἔλπιζε πάντοτε μὲ συγκίνησι νὰ τὴν δῆ μιὰ μέρα ἀνεξάρτητη κ' ἐνδοξη, ὅπως στὰ παλιὰ χρόνια. Ἡ εἶδησι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως στὰ 1811 ἦταν ἐπόμενο νὰ τὸν ἐνθουσιάσῃ. Ὁ πατριωτισμὸς του ξεσπᾷ ἀμέσως θερμὸς, ἀγνός καὶ ἀκάθεκτος. Κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασι τῆς κλασικῆς του μορφώσεως καὶ τοῦ φιλελληνικοῦ περιβάλλοντος⁽⁵⁰⁾, στὸ ὁποῖον ζοῦσε, ὁ Κάλβος ὑψώνει τὴ φωνή του, μιὰ κραυγὴ πολέμου καὶ νίκης, πόνου καὶ λυτρώσεως, καὶ γράφει τίς εἴκοσι ὠδὲς του, πού ἀποτελοῦν ἓνα αἰῶνιο μνημεῖο φιλοπατρίας καὶ ποιητικῆς ἐξάρσεως.

Τίς εἴκοσι αὐτές ὠδὲς του, ὁ Κάλβος δημοσίευσε σὲ δύο συλλογές, μὲ δέκα ὠδὲς τὴν καθεμιά, ἀπ' τίς ὁποῖες ἡ πρώτη τυπώθηκε στὴ Γενεύη τὸ 1824 κ' ἡ δευτέρη στὸ Παρίσι τὸ 1826 καὶ ἀργότερα ἀνατυπώθηκαν σὲ διάφορες μεταγενέστερες ἐκδόσεις⁽⁵¹⁾.

Οἱ δύο συλλογές τοῦ Κάλβου κίνησαν ἀπ' τὴν πρώτη ἐμφάνισί τους τὴν ἐκτίμησι τῶν πνευματικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης, μεταφράσθηκαν ἀμέσως ἀπὸ δύο γνωστοὺς ἐπιστήμονες, τὸν Jullien καὶ τὸν de Censay κ' ἐκυκλοφόρησαν μαζὺ μὲ τὰ ἑλληνικά πρωτότυπα. Κ' ἡ κριτικὴ στάθηκε πολὺ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Κάλβο⁽⁵²⁾, συνοδεύοντας μ' ἐπαίνους τὴν ἐμφάνισι τῶν ὠδῶν, πού τοῦ ἐξασφάλισαν ἔτσι μιὰ ξεχωριστὴ καὶ περίλαμπρη θέσι μέσα στὸν Παρνασσὸ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Οἱ εἴκοσι ὠδὲς ἀποτελοῦν χωρὶς ἄλλο τὸ σημαντικώτερο μέρος τῆς καλβικῆς παραγωγῆς, καὶ χάρις σ' αὐτές ὁ ποιητὴς κέρδισε τὴν ἀθανασία καὶ τὸν αἰῶνιο στέφανο τῆς δόξας. Ἐμπνέονται ἀποκλειστικὰ σχεδὸν ἀπὸ ἀγνὸ πατριωτικὸ αἶσθημα καὶ ἀπὸ ἄκρον ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας πού δίνει στὸν ποιητὴ μας τὴν εὐκαιρία νὰ ὑμνήσῃ τίς ὑψηλὲς ἀρετὲς καὶ τίς εὐγενικὲς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Κάλβου δὲν παρουσιάζεται ὡς ἓνας τυφλὸς καὶ ἀσυνείδητος θαυμασμὸς,

ἀλλὰ σὰ μιά βαθειά πραγματική ἐκτίμησι τῶν μεγάλων ἰδανικῶν, πού περιέχονται μέσα στήν ἰδέα τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος. Στίς ὠδές του μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνη ἕναν κεντρικό φωτεινὸ φάρο πού οἱ ἀκτίνες του διασκορπίζονται πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις· εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Ἀρετῆς στήν εὐρύτερη ἔννοια. Ὁ ποιητὴς μὲ θρησκευτικὴ λατρεία πιστεύει στήν ἰδέα αὐτὴ ὡς τὴ βᾶσι ὄλων τῶν ἑλληνικῶν ἰδανικῶν καὶ τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν ἀξιών.

Ἡ κριτικὴ ἔκρινε κατὰ διαφορετικὸ τρόπο τὸ ἔργο τοῦ Κάλβου περνώντας ἀπ' τὴ σιωπὴ στήν ἀποθέωσι ἢ στήν ψυχρὴ καταδίκη, πολλὰς φορές χωρὶς ἀντικειμενικὴ κ' ἐπιστημονικὴ ἡρεμία. Οἱ θαυμαστὲς ὕψωσαν τὸν Κάλβο ὡς τὸν ἔβδομο οὐρανό, ἐνθουσιασμένοι ἀπ' τὸν ὑψηλὸ τόνο κι ἀπὸ τὴν ἐκθαμβωτικὴ δύναμι τῆς ποιησεῶς του· οἱ ἀρνητὲς ἀντίθετα προσπάθησαν νὰ καταρρίψουν τὸν ποιητὴ μὲ τὴν ἀκαρδῆ ἀνάλυσι τοῦ σπουδαστηρίου, χωρὶς νὰ θελήσουν νὰ νιώσουν τίς πλούσιες φωνές τῆς ὑπερήφανης λύρας του (43).

Οἱ εἴκοσι ὠδές δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐξαντλήσουν τὴν ποιητικὴ παραγωγή τοῦ ποιητοῦ μας. Καθὼς ὁ ἴδιος λέει, ἔπρεπε νὰ συνεχισθοῦν μὲ «στίχους ἡρωϊκοῦς, ὕμνουντας τοὺς κατὰ τῶν ἀνηλεῶν τυράννων τῆς πατρίδος θριάμβους τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς τῶν προμάχων μας ἀρετῆς» (55). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία, ὅπως τόσα ἄλλα δνεῖρα τοῦ Κάλβου, ἔμεινε ἀπραγματοποίητη ἀποστερώντας τὴν Ἑλληνικὴ Μοῦσα ἀπὸ καινούργια πολυτιμότερα ποιητικὰ διαμάντια.

Μετάφρασι κλασσικῶν.— Στὴν «Ἐπισημείωσιν» πού δημοσιεύεται στὸ τέλος τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν ὠδῶν τοῦ ποιητοῦ μας, ὁ Κάλβος δημοσιεύει μετάφρασι τῶν πρώτων στίχων τῆς ραψωδίας Γ τῆς Ἰλιάδος :

Ἐπειτ' ἀφ' οὗ διετάχθησαν ὑπὸ τοὺς ἡγεμόνας ἅπαντες, μὲ φωνὰς καὶ μὲ κτύπον ὡς ὄρνεια κινούνται οἱ Τρῶες· ὡσαύτως ὁ οὐρανὸς ἀκούει ἑναερίου κλαγγὰς ὅτε τὴν πολλὴν φεύγοντες βροχὴν καὶ τὸν χειμῶνα οἱ γερανοὶ διαβαίνουσι τῆς θαλάσσης τὰ κόμματα μακρὰ, καὶ εἰς τὰ πνευματὰ ἔθνη, μὲ τῆς ἀγῆς τὸ φῶς, φέρνουσι φόνον, φέρνουσι πικρὰν διχόνοιαν καὶ πολύστονον μοῖραν. οἱ δ' Ἀχαιοὶ μὲ σιγὴν, πολλὴν πνέοντες δύναντι καὶ εἰς ἀμοιβαίαν βοήθειαν δεινοί, πρόθυμοι ἐγώ-
(ρουν (56).

Φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος, καθὼς καὶ ὁ Σολωμός, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα διαφόρων συγχρόνων Ἰταλῶν ποιητῶν — ὅπως ὁ Φώσκολος, ὁ Μόντι καὶ ἄλλοι — εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ μεταφράσῃ τὸν Ὀμηρο. Ὡς ποῦ σημεῖο ὅμως προχώρησε στὴν ἐργασία του αὐτῆ; Εἶναι δύσκολο νὰ δοθῇ ἀπάντησι. Δὲ σώθηκε δυστυχῶς ἄλλο ἀπ' τὴν μετάφρασι τῶν δέκα στίχων, πού ἀναφέραμε, ὥστε μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ φθάσωμε σὲ γενικώτερα συμπεράσματα.

Δημοσιογραφία.— Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὸ Παρίσι, ὁ Κάλβος ἐξακολούθησε τὴ δημο-

σιογραφία, μὲ τὴν ὁποία εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ στὴν Ἀγγλία, κ' εἶναι εὐκόλο νὰ σκεφθοῦμε γύρω ἀπὸ ποιά θέματα θὰ περιστρέφονταν κατὰ προτίμησι τὰ ἄρθρα του. Γιὰ τὴ δρᾶσι του αὐτὴ μαρτυροῦν οἱ στενὲς σχέσεις του μὲ διαφόρους δημοσιογραφικοὺς κύκλους τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας καὶ ἰδιαίτερα ἡ σημείωσι, μὲ τὴν ὁποία ὁ διευθυντὴς τῆς «Revue Encyclopedique» Jullien παρουσιάζει μίαν ἀνταπόκρισι, πού τοῦ ἔστειλε ἀργότερα ὁ Κάλβος γιὰ νὰ δημοσιευθῆ στὸ περιοδικό του ὅπου, μέσα στ' ἄλλα, γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Πρέπει νὰ πληροφορήσωμεν τοὺς ἀναγνώστες μας, οἱ ὁποῖοι χωρὶς ἄλλο θὰ συμμερισθοῦν τὴ λύπη μας, ὅτι οἱ τρεῖς λεπτομερειακὲς ἐπιστολὲς πού μᾶς ἀναγγέλλει (ὁ Κάλβος) ὅτι ἔγραψε διαδοχικὰ ἀπὸ τὴ Μῆλο, τὴν Ὑδρα καὶ τὴ Νεάπολι τῆς Ρουμανίας, κι ἀπ' τίς ὁποῖες ἡ μία περιλαμβάνει, καθὼς μᾶς γράφει, στατιστικὸν πίνακα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔφθασαν στὰ χέρια μας» (57).

Ὁ Jullien μιλάει γιὰ τὸν Κάλβο ὡς ἂν ἦταν πρόσωπο γνωστὸ στὸ ἀναγνωστικὸ του κοινὸ κι αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι ὁ Κάλβος ἀνήκε στὸ περιβάλλον τοῦ περιοδικοῦ.

* *

Ἡ τρίτη περίοδος τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ ποιητοῦ μας κλείνει μὲ τὴν ἀναχώρησί του ἀπ' τὴ Γαλλία καὶ τὴν καθόδου στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ συμμετάσχη στὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, μὲ τὸ ὄπλο στὸν ὤμο (58). Ἦταν τότε τριάντα πέντε χρόνων κι ὅμως εἶχε φθάσει στὴν πλήρη πνευματικὴ ὀριμότητα. Οἱ ὠδές του κινοῦν τὸ θαυμασμό καὶ τὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμησι τῶν διασημότερων ξένων κριτικῶν, πού σπεύδουν πρώτοι αὐτοὶ νὰ τὸν ἀνακηρύξουν νέον Πίνδαρο τῆς Ἑλλάδος. Ὡραία ἀνατολή, γεμάτη καλὲς ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον! Πόσες προσδοκίες δὲν ἐπέτρεπε ἡ πρώτη σοβαρὴ κ' ἐνθουσιώδης ποιητικὴ ἐμφάνισι! Σὲ ποιά ὕψη θὰ ἔφθανε ἡ λύρα τοῦ ποιητοῦ μας ἂν εἶχε ξακολουθήσει μὲ τὴν ἀρχικὴ τῆς ὀρμῆς καὶ θερμῆς; Σὲ ποιοὺς καινούργιους κόσμους, σὲ ποιά ἰδανικὰ καὶ ἐξαύλωμένα πεδία θὰ ὠδηγοῦσαν τὸν Κάλβο «Αἱ Ἑλικώνια Παρθένοι»; Δυστυχῶς ὁ ποιητὴς μας δὲν ἐδικαίωσε τίς τόσες ἐλπίδες· ὁ νέος αὐτὸς «καστάλιος κύκνος» ἦταν πεπρωμένο νὰ σιωπήσῃ γιὰ πάντα, στερώντας τὴν Ἑλληνικὴ Μοῦσα μίαν ἀπ' τίς βροντοφωνότερες καὶ ἐκλεκτότερες χορδές τῆς.

Δ) ΚΕΡΚΥΡΑ·Ι·ΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ.— Μὲ τὴν ἀφίξι τοῦ Κάλβου στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν μακρινὴ παραμονὴ του στὴν Κέρκυρα, ἀρχίζει μίαν νέαν περίοδος τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ ποιητοῦ μας, πού περιλαμβάνει τὰ χρόνια 1826

—1852, ὅταν ὁ Κάλβος ἦταν 35-60 χρόνων. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς ὀριμότητος, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσῃ καινούργια ἀξιόλογα δείγματα τῆς ποιητικῆς του ἱκανότητος καὶ τῆς πλούσιας φαντασίας του, ἂν διάφοροι λόγοι δὲν τὸν εἶχαν ἐμποδίσει νὰ συνεχίσῃ τὴν κανονικὴν του ἐξέλιξι. Δυστυχῶς τώρα πλέον ὁ Κάλβος ἔχει ἐγκαταλείψει τὶς Μοῦσες ἢ τοῦλάχιστο δὲν ἀφίνει ἴχνη τῆς ποιητικῆς του παραγωγῆς. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια νὰ ἔγραψε κατὰ τὴν μακρινὴν του διαμονὴν στὴν Κέρκυρα ποιήματα, ποῦ δὲν τόλμησε ἢ δὲ θέλησε νὰ φέρῃ σὲ φῶς, ἐπειδὴ ἤξερε τὴν ψυχρὴν ὑποδοχὴν ποῦ τὸν περιέμενε ἀπ' τοὺς συμπατριῶτες του κὶ ἀπὸ τὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο τώρα βρίσκεται. Ὅπως δὲ ποτε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ ποιητὴς Κάλβος εἶχε σιωπήσει ἀπ' τὸ 1826⁽⁴¹⁾. Στὴν Κέρκυρα τὸν ἀπασχολοῦν ἄλλα προβλήματα κὶ ἄλλα θέματα, τὴν δὲ συγγραφικὴν του παραγωγὴν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μπορούμε νὰ διακρίνωμε, στὶς γενικὲς τῆς γραμμῆς, σὲ δύο κατηγορίαι: α) ἔργα διδακτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς περιεχομένου, β) ἔργα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς χαρακτῆρος.

Ἐπιστημονικὰ συγγράμματα.— Τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ Κάλβου κατὰ τὴν κερκυραϊκὴν περίοδον, περιλαμβάνει τὴν διδακτικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν του δρασί. Ἀφοῦ ἐγκατέλειψε τὶς Μοῦσες, ὁ ποιητὴς μᾶς ἀφωσιώθηκε στὴν διδασκαλίαν, πότε ἰδιωτικὰ καὶ πότε σὲ δημόσια σχολεῖα. Δίδαξε φιλοσοφίαν στὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν, φιλολογίαν στὸ Γυμνάσιον τῆς Κέρκυρας, ποιητικὴν τέχνην στοὺς ἰδιωτικοὺς του μαθητὰς. Ὁ Κάλβος εἶχε δικὸν του σύστημα διδασκαλίας, ποῦ ἦταν καρπὸς μακρᾶς μελέτης καὶ πείρας. Δυστυχῶς ὡς τὰ σήμερα δὲ βρέθηκαν τὰ χειρόγραφα τῶν προγραμμάτων καὶ τῶν παραδόσεων του, δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἐπιμελημέναις ἐρευναις στὴν Κέρκυραν νὰ φέρουν στὸ φῶς τὶς παραδόσεις τοῦ ποιητοῦ μᾶς, ποῦ θὰ μᾶς βοηθήσουν πολὺ νὰ γνωρίσωμε κάπως εὐρύτερα τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν μὲν μορφὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν κατάρτισίν του⁽⁴²⁾.

Ἐκτὸς ἀπ' τὶς πρωτότυπαις ἐπιστημονικαῖς ἐργασίαις τοῦ Κάλβου συνεχίζει στὴν Κέρκυραν τὶς μεταφράσεις ὄχι μόνον θεολογικῆς, ἀλλὰ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς χαρακτῆρος· δὲν ξέρομε ὅμως ἂν γιὰ λόγους οικονομικοῦς—ὅπως πρῶτα στὴν Ἀγγλίαν—ἢ ἀπλῶς χάριν φιλίας.

Δεῖγμα τῆς ἀπασχολήσεως αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ μετάφρασις τοῦ βιβλίου «Ἐρευνα περὶ τῆς φύσεως τοῦ διαφορικοῦ ὑπολογισμοῦ παρά τοῦ ὄρου Ἰωάννου Καρανδηνοῦ, Κεφαλληνος, ἐφόρου τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, δεκάνου τῆς σχολῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ διδάκτορος τοῦ διαφορικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ ὑπολογισμοῦ, Κερκύρα, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Διοικήσεως 1827», ποῦ ὁ Κάλβος τὸ μετέφρασε στὰ γαλλικὰ μὲ τὸν τίτλον: «Recherches sur la nature du calcul diffé-

rentiel par M. Dr. I. Carandino de Cephalonie, éphore de l'Université Ionienne, doyen de la faculté de Philosophie et professeur de mathématique. Traduction du grec moderne par A. K. Corcyre de l'imprimerie du gouvernement, MDCCCXXVII»⁽⁴³⁾.

Ἡ μετάφρασις ἐνός ἔργου καθαρὰ θεωρητικῆς χαρακτῆρος ποῦ ἀφορᾷ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, μᾶς δείχνει τὴν βαθειὰν γνώσιν τῆς γαλλικῆς ποῦ εἶχε ὁ ποιητὴς μᾶς, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγάλην εὐχέρειαν νὰ καταπιάνεται μὲ τὰ πρὸ ποικίλα καὶ διαφορετικὰ θέματα.

Δημοσιογραφία.— Παράλληλα πρὸς τὴν συστηματικὴν καὶ διδακτικὴν του δρασί, ὁ Κάλβος ἀφιερώθηκε καὶ στὴν δημοσιογραφίαν κ' ἔγινε συντάκτης σὲ διάφορες ἐφημερίδας. Ἀνάμεσα στὴν δημοσιογραφικὴν του ἐργασία, πρέπει ν' ἀναφέρωμε ἐν πρώτοις μιὰ μακρὰ ἀνταπόκρισίν του πρὸς τὸ γαλλικὸν περιοδικὸν «Revue Encyclopedique», ποῦ ὁ ποιητὴς μᾶς ἔστειλε λίγους μῆνες ὕστερα ἀπ' τὴν ἀφίξίν του στὴν Κέρκυραν καὶ δημοσιεύθηκε μὲ τὸν ἀκόλουθον τίτλον: «Iles Ioniennes: Corfou; Climat, population, instruction publique, Université, lycée, bibliothèque, jardin botanique, école de dessin et de sculpture», Revue Encyclopedique XXXIV, Paris, Avril 1827, σελ. 260 — 265.

Στὴν ἀνταπόκρισίν του αὐτῇ, στὴν ὁποίαν ὁ Κάλβος περιγράφει τὴν γεωγραφικὴν κ' ἐθνολογικὴν θέσιν τῆς νήσου καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν διαφόρων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς, φανερῶνεται ὅλη ἡ ἀγάπη κ' ἡ ἀφοσίωσις τοῦ ποιητοῦ μᾶς πρὸς τὴν Ἑπτάνησον, κὶ ὁ μέγας του πόθος νὰ συμβάλῃ στὴν πνευματικὴν πρόοδον κὶ ἀνάπτυξιν τῆς πατρίδος του.

Μία σημείωσις τοῦ διευθυντοῦ τοῦ περιοδικοῦ μᾶς πληροφορεῖ— καθὼς εἶδαμε— ὅτι ὁ ποιητὴς μᾶς εἶχε στείλει κὶ ἄλλαις ἀνταποκρίσεις, ποῦ δὲν ἔφθασαν στὸν προορισμόν τους, ἴσως, γιὰ τὴν κατακρατήθησαν ἀπὸ τὶς ξέναις λογοκρισίας⁽⁴⁴⁾. Μερικοὶ βιογράφοι μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ Κάλβος κατὰ τὴν περίοδον τῆς διαμονῆς του στὴν Κέρκυραν, ἔστειλε ἀνταποκρίσεις σὲ διάφορα ἰταλικά καὶ ἀγγλικά φυλλά, ἐπειδὴ ὅμως δὲ μᾶς δίνουν καμμιά σχετικὴ πληροφορία, δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ ἀπλὴν ὑπόθεσιν ποῦ μόνον μιὰ ἐπιμελημένη ἐπιτόπια ἐρευνα θὰ μπορέσῃ νὰ διαλευκάνῃ.

Δὲν ὑπάρχει ἀντίθετα καμμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ Κάλβος ἔγινε συντάκτης καὶ συνεργάτης σὲ διάφορες κερκυραϊκὰς ἐφημερίδας, ὅπου δημοσίευε τακτικὰ ἄρθρα κ' ἐπιστημονικὰς μελέτας. Στὴν ἀρχὴ ἡ Ἑπτανησιακὴ Κυβέρνησις τὸν διώρισε συντάκτη τῆς «Ἐπισήμου ἐφημερίδος τῶν Ἰονίων Κρατῶν», ὅπου ἐργάσθηκε κάμποσον χρόνον⁽⁴⁵⁾. Ἀργότερα ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του— καθὼς μᾶς πληροφοροῦν οἱ βιογράφοι του— «πάσῶν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν»⁽⁴⁶⁾. Ὁ Κάλβος ἔγινε ἔπειτα ἕνας ἀπ' τοὺς ἰδρυτὰς τῆς ἐφημερίδος «Πατρίς», ποῦ εἶχε χαρακτῆρα καθαρὰ πατριωτικὸν καὶ τόνον φιλελεύ-

θερο⁽⁶⁶⁾. Οἱ συντάκτες τῆς ἐφημερίδος ἦσαν ὅλοι γνωστοὶ γιὰ τὶς ριζοσπαστικὰς τὴν ἰδέαν καὶ γιὰ τὶς φιλελεύθερας ἀρχὰς τοὺς, καὶ τὸ ἴδιο πνεῦμα ἀκολουθοῦσε καὶ ὁ ποιητὴς μας. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ ὀξεῖα πολεμικὴ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Δανδόλου γιὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, πού εἶχε καὶ συνέχισεν ἐπὶ δικαστήρια, ὁ Κάλβος ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὴν «Πατρίδα». Καθὼς μᾶς πληροφοροῦν ὁμοίως οἱ βιογράφοι τοῦ ἐξακολουθῶντος τῆς δημοσιογραφίας του σ' ἄλλας ἐφημερίδας τῆς Κερκύρας, κατακρίνοντας τοὺς κυβερνητικοὺς κ' ὑπερασπίζοντας τὰ δίκαια τῆς Ἑπτανήσου⁽⁶⁷⁾.

Ποιά ἄρθρα ἔγραψε σ' ὅλες αὐτὰς τὶς ἐφημερίδας ὁ ποιητὴς μας; Εἶναι ἀγνωστο. Δυστυχῶς ὅλα τὰ ἄρθρα του — κατὰ τὴν τότε συνήθειαν — εἶναι ἀνυπόγραφα, ὥστε μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμε μὲ βεβαιότητα ὅλη τὴ δημοσιογραφικὴ του παραγωγή. Ἰσως μὲ τὸν καιρὸ κατορθώσωμε νὰ βροῦμε μερικὰ ἀπὸ τὰ ἄρθρα του αὐτά, στήριζόμενοι πάνω σὲ διάφορες ἐμμεσεῖς μαρτυρίες, ἀλλ' ἢ συγκεντρωσὶ ὅλου τοῦ ἔργου εἶναι δυσκολώτατον. Ὅπως δὲ γνωρίζομε δύο ἄρθρα του πού τὰ χαρακτηρίζει βαθειὰ ἐπιστημονικὴ κρίσις, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ἕνα ὀξὺ πολεμικὸ πνεῦμα. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἄρθρα εἶχαν μετὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον τῆς Κερκύρας καὶ ἐθορύβησαν τοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους τῆς Ἑπτανήσου. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ περίφημη πολεμικὴ μὲ τὸν Θερειανόν, σχετικὰ μὲ διάφορα φιλοσοφικὰ κ' αἰσθητικὰ προβλήματα, τὸ δεύτερον ἡ πολεμικὴ του μὲ τὸν Δάνδολο, σχετικὰ μὲ ἕνα ἐπίμαχο θεολογικὸν ζήτημα τῆς ἐποχῆς.

α) *Ἡ πολεμικὴ μὲ τὸν Θερειανόν.* — Ὁ Θερειανόν, καθηγητὴς τῆς ἀνατομίας, δημοσίευσε ἐπὶ τῆς «Ἐπίσημον Ἐφημερίδα τῶν Ἰονίων Κρατῶν» τῆς Κερκύρας μιὰ διατριβὴν του γιὰ τὴν ἔννοια τῆς μεγαλοφυΐας, ὅπου ὑποστήριξε ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ ἀνώτερος βαθμὸς τῆς κριτικῆς ἀκριβείας. Οἱ θεωρίαι αὐτῆς τοῦ Θερειανοῦ προκάλεσαν τὴν δριμύτατην ἐπίθεσιν τοῦ Κάλβου, πού δημοσιεύθηκε ἰταλικά ἐπὶ τὸ παράρτημα τοῦ ἐπόμενου φύλλου τῆς ἴδιας ἐφημερίδος σ' ἕνα τόνον ἐξαιρετικὰ σαρκαστικὸν καὶ δηκτικόν. Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν τὸ παράρτημα αὐτό, ὅπου δημοσιεύεται ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάλβου, δὲ σώζεται σὲ καμμιά βιβλιοθήκη, καὶ μόνον μιὰ εἰδικὴ ἔρευνα ἐπὶ ἀρχεῖα τῆς Κερκύρας θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ ξαναβροῦμε ὁλόκληρον τὸ κείμενον⁽⁶⁸⁾. Εὐτυχῶς ὅτι μερικὰ ἀποσπάσματα μᾶς ἔσωσε ὁ Δε-Βιάζης σ' ἕνα ἄρθρον του γιὰ τὸν ποιητὴν μας, πού δημοσιεύθηκε ἐπὶ τὸ περιοδικὸν «Ἀκρίτας». Ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ γενικὴν ἰδέαν τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ὕφους τῆς ὅλης ἀπαντήσεως.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάλβου — ἂν καὶ κατὰ βάθος ὀρθή — ἐξένισε τοὺς πολλοὺς γιὰ τὸν ἐπιθετικὸν τῆς τόνου καὶ ἐπροκάλεσε μακρὰ

σχόλια ἀνάμεσα στοὺς λαγίους τῆς Ἑπτανήσου, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐκάκισαν τὸν ποιητὴν μας γιὰ τὴν στάσιν του καὶ γιὰ τὸ τόσο αὐστηρὸ ὕφος ἐναντίον ἐνὸς διακεκριμένου ἐπιστήμονος. Τὰ σχόλια⁽⁶⁹⁾ αὐτὰ δημοσιεύθηκαν ἐπὶ ἐπόμενα φύλλα τῆς ἴδιας ἐφημερίδος καὶ ἡ συζήτησις ἐξακολούθησε γιὰ πολὺ καιρὸν.

β) *Ἐπίκρισις θεολογική.* — Οἱ βιογράφοι τοῦ Κάλβου ἀνάφεραν ἀόριστα κάπως ὅτι ὁ ποιητὴς μας εἶχε δημοσιεύσει μιάν «θεολογικὴν ἐπίκρισιν» ἐναντίον τοῦ Δανδόλου, χωρὶς ὁμοίως νὰ προσθέτουν καμμίαν ἄλλη πληροφορίαν. Ὑστερα ἀπὸ σχετικὰς ἔρευνάς μου, ἔχομε τώρα τὸ κείμενον τῆς ἐπίκρισεως αὐτῆς, πού δημοσιεύθηκε ἐπὶ τὴν ἐφημερίδα «Πατρίς» ἐπὶ τὸ 1849⁽⁷⁰⁾. Ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἄρθρου του ἐξηγεῖ τοὺς λόγους τῆς δημοσιεύσεως. «Ὅτε — γράφει — ἡ πολυθρύλητος Πίου τοῦ Θ' ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς ἐγένετο παρ' ἡμῖν γνωστὴ, ὁ κύριος Ἀντωνίος Δάνδολος ἐξέδωκεν ἰταλίστι τὸ φυλλάδιόν του πρὸς ἀνασκευὴν τῶν πατρικῶν ἀξιώσεων (Cenni sull'enciclica di Pio IX agli Orientali), ἐν ἧ μετὰ λύτης παρατηρήσαμεν δοξασίας τινὰς ἐναντίας εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Ἐπειδὴ δὲ ἀνώνυμος τις Λατῖνος ἐπεχείρησε νὰ ἐπικρίνῃ τὰ τε καλῶς καὶ τὰ μὴ καλῶς ρηθέντα ἐπὶ αὐτοῦ (Anvisi amorevoli al Dr. Antonio Dandolo, ἐκδοθέν ἐν Μεσίτῃ ὑπὸ Β. Λόλλη) ἠλπίζομεν ὅτι δράττων τὴν εὐκαιρίαν ὁ κ. Δάνδολος ἤθελεν ἀπολογούμενος διορθῶσαι τὰ ἐσφαλμένως ἔχοντα ἐν τῷ φυλλάδιῳ. Ἄλλ' ἡ ἐλπίς ἡμῶν ἐματαιώθη διότι ἐκδίδων πρὸ δύο περιπέου μηνῶν ἀπάντησιν ὀγκωδιστάτην πρὸς τὸν ἀνώνυμον (Risposta del Dr. A. Dandolo agli pretesi anvisi amorevoli che un anonimo si permise di dargli) προσέθηκεν ἐτέρας καὶ χείρονας τῶν προτέρων κακοδοξίας, κρίνομεν χρεὸς ἡμῶν ἀπαραιτήτων νὰ ἐξελέγξωμεν, διότι καθὸ τέκνα γνήσια τῆς μιᾶς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ ζηλωταὶ τῶν πατρικῶν παραδόσεων, ἀδυνατοῦμεν νὰ σιωπῶμεν ὅταν οἱ ἐξ ἡμῶν ἐπιχειροῦσι προφάσει ὑπερασπίσεως ν' ἀνατρέπωσι τὰ δόγματα τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν πίστεως, καὶ τοὺς μὲν ἀπλοῦστερους καὶ ἀστηρίκτους σκανδαλίζουσιν, εἰς δὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐκκλησίας παρέχουσιν ἰσως ἀφορμὴν νὰ κινῶσι κατ' αὐτῆς στόμα βλάσφημον, καὶ συκοφαντοῦντες νὰ ἀποδίδωσιν εἰς αὐτὴν τὰς δοξασίας τῶν ἀναδεχθέντων τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίῳ ἐναντία εἰς τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας ταῦτα». Καὶ συνεχίζοντας ὁ Κάλβος ἀνασκευάζει διὰ μακρῶν διάφορες ἀνακρίβειας θεολογικοῦ χαρακτήρος πού περιεῖχε ἡ μελέτη τοῦ Δανδόλου⁽⁷¹⁾. Ἡ ἐπίκρισις αὐτὴ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὠδῶν, ἂν δὲν παρουσιάζει λογοτεχνικὴν ἀξίαν, ἀποτελεῖ ὁμοίως μιὰ βέβαιη μαρτυρία γιὰ τὶς θεολογικὰς γνώσεις του, πού, καθὼς εἶπαμε, τὸν

εἶχαν κάνει διάσημο στὴν Ἀγγλία, ἀλλὰ καὶ τῆς τέλειας χρήσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, ποὺ τὴ μεταχειρίζονταν τώρα πιά μὲ μεγάλη εὐχέρεια στὶς μελέτες καθαροῦ ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρος.

Καθὼς ἡ ἀπάντησί του στὸ Θερινανό, ἔτσι καὶ ἡ θεολογικὴ ἐπίκρισι εἶνε αἰτία μακρᾶς πολεμικῆς, ἐπειδὴ ὁ Δάνδολος κατέφυγε στὴν εἰσαγγελία, νομίζοντας ὅτι εἶχε προσβληθῆ ἀπὸ τὸ δημοσίευμα, καὶ τὸ ζήτημα εἶχε μακριὰς δικαστικὲς περιπέτειες.

γ) Στὴν ἴδιαν αὐτὴ κατηγορία δημοσιευμάτων, πρέπει ν' ἀναφέρωμε καὶ ἓνα ἄρθρο ποὺ ὁ ποιητὴς μας δημοσίευσε στὰ 1846 στὸ περιοδικὸ «Giornale di Legislazione κ.λ.» τοῦ Κιαπίνη⁽¹²⁾. Πρόκειται γιὰ μιὰ μελέτη, ποὺ ὁ Κάλβος ἀφιέρωσε στὸν παλιό του δάσκαλο, προστάτη καὶ φίλο, τὸ Φώσκολο, καὶ στὴν ὁποῖαν ἀνακοίνωσε ἓνα ἄγνωστο ὡς τότε ἀπόσπασμα ἀπ' τὶς «Χάριτες», ποὺ εἶχε σωθῆ στὰ χειρόγραφα του. Παράλληλα πρὸς τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἔχει τὸ ἄρθρο αὐτὸ γιὰτὶ μᾶς φύλαξε τόσους περίφημους στίχους τοῦ Φώσκολου, μᾶς δείχνει καὶ τὴν ἄκακη καρδιὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν Ὡδῶν, ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλες τὶς προσβολὰς καὶ τὶς κατακρίσεις τοῦ Φώσκολου, δὲ δίστασε νὰ φέρῃ στὴ δημοσιότητα καὶ νὰ χαρίσῃ στοὺς θαυμαστὲς τοῦ συμπατριώτου του μιὰ ἀπ' τὶς ὠραιότερες σελίδες τοῦ ἔργου του.

* *

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω ἄρθρα ὁ Κάλβος ἔγραψε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς παραμονῆς του στὴν Κέρκυρα κι ἄλλα ἄρθρα καὶ μελέτες, ἀλλὰ γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκεντρωθοῦν.

Ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ ποιητοῦ μας δὲν παρουσιάζει λογοτεχνικὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ Κάλβος εἶχε σταματήσει πιά τὴ λύρα του. Ἀπογοητευμένος γιὰ τὴν ψυχρὴν ὑποδοχὴ τῶν συμπατριωτῶν του καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ του ἀποξένωσι ἀπ' τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους τῆς Κερκύρας, ποὺ δὲν κατῴρθωσαν ποτέ νὰ καταλάβουν τὸν «παράξενον ποιητὴν», προτίμησε νὰ ἐγκαταλείψῃ, τούλάχιστον ἐπίσημα, τὴν ποίησι. Ὁλητὸν ἡ παραγωγή τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στρέφεται ἢ γύρω ἀπὸ ἐπιστημονικὰ θέματα, μὲ κέντρο τὶς παραδόσεις του, ἢ γύρω ἀπὸ ποιητικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα, ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν πάντοτε μὲ τὴ θερμὴ ἐπιθυμία νὰ συμβάλῃ ὅσο τοῦ ἦταν περισσότερο δυνατό στὴν ἐθνικὴ πρόοδο καὶ στὴν πνευματικὴ ἐξύψωσι τῆς ἀγαπημένης του Πατρίδος.

Ε) Ἡ ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Ἡ Ἡ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ.— Ὅταν ὁ Κάλβος ἀπογοητευμένος ἀπ' τὶς πίκρες μὲ τὶς ὁποῖες τὸν εἶχε ποτίσει ἡ λατρευτὴ του πατρίδα, ἐγκατέλειπε τελειωτικὰ τὴν Κέρκυρα

καὶ γύρισε στὸ Λονδίνο⁽¹³⁾, ἔακολούθησε ἐκεῖ τὴν παλιά του ἐργασία. Ἡ δευτέρη αὐτῆ ἀγγλικὴ περίοδος ποὺ περιλαμβάνει τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ποιητοῦ μας (ἦταν ἡλικίας 60-77 χρόνων) ἀρχίζει τὸ 1852 καὶ τελειώνει τὸ 1867, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Κάλβου. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ἡ σκοτεινότερη τῆς ζωῆς του, καὶ μόνο μετὰ τὶς πρόσφατες ἔρευνες εἶνε δυνατό νὰ συγκεντρωθοῦν μερικὲς σχετικὲς εἰδήσεις. Οἱ πνευματικὲς ἀσχολίες τοῦ Κάλβου εἶχαν τώρα πιά ἀλλάξει κατεύθυνσι. Εἶχαν ἐγκαταλείψει κάθε φιλοδοξία γιὰ τὴ ζωὴ ὅλες οἱ λογοτεχνικὲς ἐπιδιώξεις κ' οἱ ἐπιστημονικὲς προσπάθειές του εἶχαν ναυαγήσει. Δὲν περίμενε πιά τίποτα ἀπ' τὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ δὲ ζητοῦσε πιά τίποτα ἀπ' αὐτὴ. Ἐνα καὶ μόνο ἦταν τώρα τὸ ὄνειρό του, μιὰ μόνη ἢ ἐπιθυμία του: νὰ ζῆσῃ ἡρεμὸς καὶ ἡσυχὸς τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ζωῆς του, μιὰ κι ὁ δεύτερος γάμος μὲ τὴ διευθύντρια ἑνὸς ἀγγλικοῦ παρθεναγωγείου—στὸ ὁποῖον διδάσκει κι ὁ ἴδιος—φαίνεται ὅτι τοῦχε ἐξασφαλίσῃ τοὺς οικονομικοὺς πόρους τῆς παραμονῆς στὴν Ἀγγλία⁽¹⁴⁾.

Δὲν ξέρομε ἀν τὴν ἐποχὴν αὐτὴ ὁ Κάλβος ἔγραψε κανένα βιβλίον σχολικῆς χρήσεως. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἄρχισε καὶ πάλι νὰ ἐπιδίδεται στὴν παλιά του ἀσχολία τῆς μεταφράσεως θρησκευτικῶν ἔργων γιὰ λογαριασμὸ ἀγγλικανικῶν ἐταιρειῶν.

Φυσικὰ κ' οἱ καινούργιες αὐτὲς θρησκευτικὲς μεταφράσεις τοῦ ποιητοῦ μας, δὲν παρουσιάζουν κανένα σημαντικὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ λογοτεχνικὴ πλευρά, εἶναι ὅμως ἄξιες προσοχῆς ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψι, γιὰτὶ μᾶς δείχνουν τὴν ἐξέλιξι ποὺ εἶχε σημειώσῃ ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης παραμονῆς του στὴν Ἀγγλία. Ἡ γλῶσσα του εἶναι τώρα πιά ἡ καθαρεύουσα, κανονικὴ καὶ χωρὶς σολοικισμοὺς. Νὰ ἔνα μικρὸ δείγμα τοῦ νέου αὐτοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ ποιητοῦ μας: «Ἐνδελεχῆς τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ θρησκείας κανὼν, κατὰ τὴν Ἀγγλικὴν Ἐκκλησίαν, εἶναι ὁ ἐν τῇ παλαιᾷ καὶ τῇ νέᾳ Διαθήκῃ θεόθεν ἀποκαλυφθεῖς. Διότι ἐν ταῖς σαφέσι τῶν γραφῶν ρήσεσιν ἐμπεριέχονται τὰ ἀφορῶντα τὴν πίστιν καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου».

Παράλληλα ὁ Κάλβος ἔακολούθησε καὶ τὶς ἄλλες θεολογικὲς μελέτες του, παίρνοντας μέρος καὶ σὲ διάφορες σχετικὲς εὐρύτερες συζητήσεις, ἢ δὲ γνώμη του ἦταν πάντοτε σεβαστὴ στοὺς εἰδικοὺς κύκλους⁽¹⁵⁾. Δὲν ἀποκλείεται σ' αὐτὴν τὴν περίοδο νὰ ἔγραψε ὁ ποιητὴς μας κι ἄλλα ἔργα, ἴσως νὰ συνέχισε καὶ τὴν ἀρθρογραφία του στὸν ἡμερησίον καὶ τὸν περιοδικὸ τύπο. Δυστυχῶς δὲν ἔχομε καμμιά θετικὴ πληροφορία κ' εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρωθοῦν πρῶτα οἱ σχετικὲς ἔρευνες.

* *

Αὐτὸ εἶναι μὲ λίγα λόγια τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ Κάλβου: πολυποικίλον καὶ πολὺ-

μορφο. Βέβαια ἀπ' τὴν καθαρῶς λογοτεχνική πλευρὰ τὸ σπουδαιότερο μέρος τῆς καλβικής παραγωγῆς, ποῦ ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ ὅλο τὸ ὑπόλοιπο ἔργο καὶ ποῦ ἐξασφάλισε στὸν ποιητὴ μας τὴν ὑστεροφημίαν καὶ τὴ δόξα, ἀποτελεῖται ἀπ' τὶς εἴκοσι ᾠδὲς του. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' τὶς ᾠδὲς αὐτὲς ποῦ ἔχουν γίνῃ ἀντικείμενο διαφορῶν ἐκδόσεων καὶ μελετῶν, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς παραγωγῆς του δὲν ἔχει ἀκόμη συγκεντρωθῆ οὔτε ἔχει μελετηθῆ συστηματικῶς. Τώρα τελευταία, ποῦ ὁ ποιητὴς τῶν ᾠδῶν ἀρχί-

ζει νὰ ἀναγνωρίζεται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται σὲ διαρκῶς εὐρύτερο κύκλο, εἶναι εὐχῆς ἔργο τὸ ζήτημα τῆς ἔρευνας καὶ τῆς φιλολογικῆς μελέτης ὅλης τῆς καλβικῆς παραγωγῆς νὰ πάρῃ μιὰ νέα ὄψη. Μονάχα ἡ συγκέντρωσις κ' ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ συνολικοῦ ἔργου τοῦ ἔθνικοῦ μας ποιητοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ βοηθήσῃ γιὰ μιὰ δίκαιη ἐκτίμησι τῆς ὅλης προσωπικότητος καὶ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου (76).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

(*) Νομίζω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη προσπάθεια γιὰ μιὰ συστηματικὴ κατάταξι τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Κάλβου. Δὲν ἀποκλείεται, φυσικῶς, νεώτερα στοιχεῖα νὰ συμπληρώσουν ἢ νὰ τροποποιήσουν στὸ μέλλον διάφορα σημεῖα ἢ νὰ προσθέσουν καινούργιες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες. Γιὰ τὴν ἀκριβῆ σημείωσι τῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ Κάλβου, βλ. παρακάτω τὴν Καλβικὴ βιβλιογραφία τοῦ κ. Γ. Φουσαρά, στὸν ὁποῖο παρεχώρησα τὰ σχετικὰ δελτία μου.

(1) Ὡς ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια οἱ εἰδήσεις ποῦ εἶχαμε τόσο γιὰ τὴ ζωὴ ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κάλβου, ἦσαν πολὺ ἀβέβαιες καὶ ἐλλιπεῖς. Ὑστερ' ἀπ' τὶς τελευταῖες ἔρευνες πολλὰ σκοτεινὰ στοιχεῖα μπόρεσαν νὰ ξεκαθαρίσουν. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι γρήγορα θὰ διαλευκανθοῦν ὅσα σημεῖα μένου ἀκόμη ἀκαθόριστα.

(2) Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Κάλβος ἔφυγε ἀπ' τὴ Ζάκυνθο στὶς ἀρχὲς τοῦ 1800 καὶ γύρισε στὴν Ἑλλάδα στὰ 1826· ἔμεινε δηλ. στὰ ξένα περισσότερο ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, ἢ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὴν πρώτη ᾠδὴ του, «μὲ εἶδεν τὸ πέμπτου τοῦ αἰῶνος—εἰς ξένα μέρη».

(3) Στὸ γράμμα του ἀπὸ τὴ Γοττίνγη, μὲ ἡμερομηνία 17 Δεκεμβρίου 1817, ὁ Φώσκολος ἔγραφε στὸν Κάλβο: «παύσατε πρὸς τὸ παρὸν νὰ γράφετε σονέττα, ὕμνους καὶ στιχοσυγήματα· νὰ συνδιαλέγεσθε δὲ ἡμέρα καὶ νύκτα, μὲ μετριοφροσύνη καὶ νεανικὴ τόλμη, μὲ τοὺς μεγάλους τῆς ἀρχαιότητος καὶ καμμιά δωδεκαριά ἰταλοὺς πεζογράφους καὶ ποιητάς».

(4) Andrea Calbo «Opere italiane: Teramene, Le Danaidi e scritti minori, a cura del prof. Giorgio Zoras, della R. Università di Roma», Roma, 1938, Istituto per l'Europa Orientale, σελ. 1—122. Πβ. κυριώτερες βιβλιοκρίσις: Φορτουνίο (Σ. Μελά): «Καλβικά», στὴν Καθημερινή, 11 Ἀπριλίου 1938, Σ. Μελά: «Ἀνακαλύψεις», στὴν Ἑστία, 11 Ἀπριλίου 1938, Μ. Ἑπτανησίας: «Ξένη βιβλιοκρίσις: Andrea Calbo: Opere italiane κ.λ.», στὴν Πνευματικὴ Ζωή, 25 Ἀπριλίου 1938, Costas Kérofilas: «Les œuvres d'Andréas Calvos en Italie», στὸ Messenger d' Athènes, 15 Μαΐου 1938, Κ. Δημαρᾶ: «Τὰ κείμενα τοῦ Κάλβου», στὸ Ἐλεύθερον Βῆμα 20 Ἰουνίου

1938, Κ. Δημαρᾶ: «Σχολιασταὶ τοῦ Κάλβου», στὸ Ἐλεύθερον Βῆμα, 5 Ἰουλίου 1938, Ι. Παναγιωτοπούλου: «Α. Κάλβου: Ἰταλικά ἔργα», στὴν Πρωΐα, 1 Σεπτεμβρίου 1938, Ι. Παναγιωτοπούλου: «Ὁ Κάλβος ἀπέναντι τοῦ θανάτου», στὴν Πρωΐα, 5 Σεπτεμβρίου 1938, Ν.Ν. βιβλιοκρίσις στὸ Messenger d' Athènes, 15 Δεκεμβρίου 1938, C. Brighenti: «Andrea Calbo: Opere italiane κ.λ.», στὸ Olimpo, 1930, σ. 880 ἐπ. κ.λ. Βλ. ἀκόμη Ι. Παναγιωτοπούλου: «Ὁ Κάλβος ἀντίκρου στὸ θάνατο» στὴ σειρά: «Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, Α' Δρόμοι Παράλληλοι», Ἄετός, Ἀθήναι, 1943, σελ. 195 ἐπ.

(5) Πβ. καὶ τὴ μελέτη μου: «Ἡ ᾠδὴ εἰς Ἰωνίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», στὴ Νέα Ἑστία, 15 Ἀπριλίου 1937.

(6) Πβ. τὸ κείμενο τοῦ γράμματος στὴ μελέτη μου: «Ἀνδρέας Κάλβος, βιογραφικὸ σημεῖωμα», σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος τῆς Νέας Ἑστίας.

(7) Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ κλασσικὲς μελέτες ἀκμαζαν στὴν Ἰταλία καὶ ὅτι οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς ἐπαιρναν τὰ θέματά τους ἀπ' τὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα.

(8) Βλ. παραπάνω σημ. 3.

(9) Βλ. τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ τοῦ G. Mazzoni, στὴ μελέτη του: Una tragedia di Andrea Calbo», in studi in onore di Francesco Torraca 1912.

(10) Βλ. παρακάτω.

(11) Guido Mazzoni: «Una tragedia di Andrea Calbo» in studi in onore di Francesco Torraca, 1912, ἐνθ. ἀν.

(12) Andrea Calbo: «Opere italiane κ.λ.», a cura del prof. G. Zoras, ἐνθ. ἀν.

(13) Μ. Ἑπτανησίας: «Ἀνδρέου Κάλβου: Αἱ Δαναίδες», Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, ἔτος 32, τευχ. 378—383, Ἀπρίλιος—Ὀκτώβριος 1939.

(14) Μ. Ἑπτανησίας: «Ἀνδρέου Κάλβου Θηραμένης» (μετάφρασις καὶ σημειώσεις), Ἰόνιος Ἀνθολογία, ἔτος ΙΔ', τευχ. 130, Ἰανουάριος—Μάρτιος 1940.

(15) Βλ. Θεατρικὴ παράστασις, εἰς περιόδ. Αἱ Μοῦσαι, ἔτος ΜΗ, Ἀπρίλιος—Ἰούνιος 1940, Πνευματικὴ Ζωή, γρ. Δ', ἀριθ. 63, 25 Μαΐου 1940.

(16) Σ. Δὲ Βιάζη: «Τὰ ἰταλικά καὶ τὰ ἐν

περὶ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου», Ἑλληνική Ἐπιθεώρησις, Μάιος 1918—Ἀπρίλιος 1919.

(17) Βλ. τὴ μελέτη μου: «Ἡ ὠδή εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(18) Γιὰ τὴ σχέσιν τῆς Ἱταλικῆς αὐτῆς ὠδῆς μετὰ τὰς ἑλληνικὰς ὠδὰς βλ. τὴν παραπάνω μελέτη μου.

(19) Ὁ Φώσκολος, στὸν ὁποῖο ὁ Κάλβος ἔστειλε τὴν ὠδή, ἐπαίνεσε τὸν πατριωτικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ ταυτοχρόνως κατέκρινε τὸν πόνο τῆς ὠδῆς καὶ τὸν συμβούλευσε νὰ μελετήσῃ τοὺς κλασσικοὺς. Πβ. τὴ σημείωσι 3.

(20) Camillo Antona—Traversi: «Una lettera inedita di Ugo Foscolo ed una canzone inedita di Andrea Calbo», Nuova Antologia, II serie, vol. XLVI, anno XIX, 1884, σελ. 209—227.

(21) Andrea Calbo: «Opere italiane κ.λ.», a cura del prof. G. Zoras, ἐνθ. ἀν., σελ. 107—114.

(22) Σπ. Δὲ Βιάζη: «Τὰ Ἱταλικά καὶ τὰ ἐν περὶ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(23) Γ. Ζώρα: «Ἡ ὠδή εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(24) Ὁ Κάλβος εἶχε πάντοτε ἀπὸ νέος τὴ φιλοδοξίαν νὰ γυρίσῃ μιὰ μέρα στὴν πατρίδα του καὶ νὰ διδάξῃ φιλοσοφικά καὶ αισθητικά μαθήματα στοὺς νεαροὺς συμπατριῶτες του. Βλ. καὶ τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Τσιτολιάνη τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1813, ὅπου ὁ προστάτης καὶ θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ ποιητοῦ μας γράφει: «Τώρα ζητεῖ ἀπ' τὴν πατρίδα μιὰ μηνιαία ὑποτροφία, γιὰ νὰ μπορέσῃ, χωρὶς νὰ εἶναι πιά βάρος σὲ μένα καὶ χωρὶς νὰ περιφέρεται δῶ καὶ κεῖ ἐξ αἰτίας τῆς φτώχειας, νὰ συνεχίσῃ τὰς σπουδὰς του καὶ νὰ γυρίσῃ στὴ Ζάκυνθο, γιὰ νὰ μορφώσῃ τὴ νεολαία».

(25) Camillo Antona—Traversi: «Notizie e documenti sopra Andrea Calbo», Rassegna critica della letteratura italiana, Arpino 1916.

(26) Andrea Calbo: «Opere italiane κ.λ.», a cura del prof. G. Zoras, ἐνθ. ἀν. σ. 115—116.

(27) Γ. Ζώρα: «Αἱ περὶ τέχνης θεωρίαι τοῦ Κάλβου», Πάφος, τόμ. Β', τεύχ. 6, Φεβρουάριος 1937.

(28) Ν. Τωμαδάκη: «Κάλβος εἰς ἑαυτόν», Νέον Κράτος, ἔτος Δ', τεύχ. 35, Ἰούλιος 1940.

(29) Πβ. καὶ μετάφρασιν στὸ ἄρθρο μου: «Ἡ περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία τοῦ Κάλβου», Νέα Ἑστία, τεύχ. 259, 1 Ὀκτωβρίου 1937.

(30) Camillo Antona—Traversi: «Notizie e documenti sopra Andrea Calbo», ἐνθ. ἀν.

(31) Andrea Calbo «Opere italiane κ.λ.», a cura del prof. G. Zoras, ἐνθ. ἀν.

(32) Γ. Ζώρα: «Ἡ περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία τοῦ Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(33) Κι ὁ Φώσκολος κάνει λόγο γιὰ τὴ συγγραφικὴ ἐργασία τοῦ Κάλβου κατὰ τὴν περιόδον αὐτή, βλ. καὶ σημ. 3.

(34) Βλ. τὴν εἰσαγωγή καὶ τὰς σχετικὰς παρατηρήσεις εἰς Andrea Calbo: «Opere italiane κ.λ.», a cura del prof. G. Zoras, ἐνθ. ἀν.

(35) Γ. Ζώρα: «Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ

Φώσκολου», Ἐπιθεώρησις, τόμ. Β', τεύχ. 11—12, Νοέμβριος—Δεκέμβριος 1939.

(36) Βλ. τὸ γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴν Ματζιόττη τῆς 12 Ἰουνίου 1816 κ. λ. στὴ μελέτη μου: «Ὁ Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φώσκολου», ἐνθ. ἀν.

(37) Γ. Ζώρα: «Κάλβος καὶ Φώσκολος—Ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια», Νέα Ἑστία, τεύχ. 318, 15 Μαρτίου 1940.

(38) Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς παραμονῆς του στὸ Λονδῖνο, ὁ Κάλβος ὄσες φορές τοῦ δινόταν εὐκαιρία δὲν παραμελοῦσε νὰ γράφῃ Ἱταλικοὺς στίχους. Πρόκειται ὁμως ὄχι γιὰ καθαρῶς λογοτεχνικά ἔργα, ἀλλὰ γιὰ ποιητικὰ παιχνίδια, δηλ. γιὰ μικρὰ στιχουργήματα ποὺ ἔγραφε πρόχειρα σ' ἀπάντησι προσκλήσεων ἢ σ' ἄλλες εὐκαιρίας. Ἐνα τέτοιο παράδειγμα εἶναι οἱ στίχοι ποὺ ἔστειλε στὸ φίλον του Naldi σ' ἀπάντησι μιᾶς ἔμμετρης προσκλήσεώς του σὲ γεῦμα. Ὁ ποιητὴς μας δὲν ἦταν ἐλεύθερος τὴν ἡμέρα ποὺ τοῦ ὤριξε ὁ Naldi κ' ἔτσι ἀναγκάσθηκε ν' ἀπορρίψῃ τὴν πρόσκλησιν. Ἡ ἀπάντησι, ἔμμετρη ὅπως κ' ἡ πρόσκλησις, μᾶς δείχνει ὅτι στὸν Κάλβο δὲν ἔλειπε—ὅταν εἶχε ὄρεξι—καὶ τὸ πνεῦμα. Τὸ κείμενον τῆς προσκλήσεως τοῦ Naldi καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Κάλβου βλ. στὸν Camillo Antona—Traversi: «Notizie e documenti sopra Calbo», ἐνθ. ἀν.

(39) Ἐκτὸς ἀπ' τὰς παλαιότερας βιογραφίας βλ. καὶ τὰς μελέτες τοῦ Ν. Τωμαδάκη: «Κριτικά, βιογραφικά καὶ βιβλιογραφικά στὸν Ἀνδρέα Κάλβο», Ἑλληνικά, τόμ. Ι, 1938, Α'. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», Νέα Ἑστία, τεύχ. 982, 15 Σεπτεμβρίου 1938 κλ.

(40) Βλ. ἀνωτ. τὴ μελέτη μας «Ἀνδρέας Κάλβος» σελ. 29α καὶ σημ. 161 καὶ 162, σελ. 58.

(41) Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(42) Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(43) Γιὰ τοὺς τίτλους τῶν μεταφράσεων αὐτῶν βλ. ἀνωτέρω τὴ μελέτη μας «Ἀνδρέας Κάλβος» σελ. 29α καὶ τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Κάλβο ποὺ δημοσιεύεται πῶς κάτω στὸ ἴδιο τεύχος τῆς Νέας Ἑστίας.

(44) Α. Βουτιερίδη: «Ὁ Κάλβος καὶ ἡ γλῶσσα», Ἰόνιος Ἀνθολογία, 1928.

(45) Γ. Ζώρα: «Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀνδρέα», Ἑλληνική Ἐπιθεώρησις, τεύχ. 351, Ἰανουάριος 1937.

(46) Α. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τοῦ Α. Κάλβου», ἐνθ. ἀν.

(47) Ὡδὴ Α'. στροφ. ι' ὅπου ὁ ποιητὴς μιλῶντας γιὰ τὴν παραμονὴν του στὴν Ἀγγλία, λέει: «... οἱ ἀκτίνες—μ' ἔθρεψαν, μ' ἔθεράπευσαν—τῆς ὑπεργλυκυτάτης—ἐλευθερίας».

(48) Γ. Ζώρα: «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις στὸν Κάλβον», Νέοι Δρόμοι, ἔτος Ζ', ἀριθ. 73—75, Ἰανουάριος—Μάρτιος 1944.

(49) Τὸ πρόβλημα γιὰτὶ ὁ Κάλβος ἔγραψε

μόνον εἴκοσι ὠδὲς θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ σὲ χωριστὴ μελέτη.

(50) Μὲ τὸ περιβάλλον ποῦ ἐξήσε ὁ Κάλβος θὰ ἀσχοληθῶ ἄλλοτε.

(51) Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις αὐτὲς ἔχουν γίνῃ βιαστικά, καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ ἴδια σφάλματα. Γιὰ τοὺς τίτλους των βλ. πρὸ κάτω τὴν καλβικὴ βιβλιογραφία.

(52) Τοῦτο θὰ φανῇ σὲ ἄλλο ἀρθρο μου : «Κριτικὴ ἀνθολογία γιὰ τὸν Κάλβο».

(53) Ἀπ' τοὺς ἀρνητὲς πρέπει νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὸ Βλαστό καὶ τὸν Ἀποστολάκη, ἀπ' τοὺς θαυμαστὲς τὸν Παλαμά, τὸ Δε-Βιάζη, τὸν Μενάρδο, τὸν Στουραῖτη, τὸ Σωτηριάδη, τὸ Μητσάκη καὶ τοὺς περισσότερους ἀπ' τοὺς λοιποὺς Καλβιστὲς.

(54) Ὁ Στουραῖτης γράφει ὅτι τοῦ Κάλβου «αἱ ὠδαὶ ἔχουσιν ὑψηλὸν τόνον». (Ὁ ποιητὴς Ἀνδρέας Κάλβος-Ἀθήναι, τομ. ΚΖ, 1916, σελ. 301), ὁ δὲ Μενάρδος παρατηρεῖ ὅτι τοῦ Κάλβου «ἀρχετὴ ἰδιοτροπία διακρίνεται καὶ εἰς τὴν ποιησίν του. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Σολωμόν, ὁ Κάλβος παρουσιάζεται σχεδὸν εἰς κάθε του ὠδὴν μὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἀπαιτήσεις του. Ἐνῶ ὁ πατριώτικος Σολωμὸς συγκατέβαινε πρὸς τὸν λαόν, ὁ πληβεῖος Κάλβος ἀποτείνεται πρὸς ὀλίγους, τοὺς ὁποίους θέλει νὰ ἀσκήσῃ εἰς τὴν ἀρετὴν. Ὁ ἀναγνώστης του πρέπει νὰ ξεύρῃ μετρικὴν, καὶ ἰδίως τὴν ἰδικήν του, ν' ἀνέχεταί τοὺς παρατοπισμούς, καὶ τὴν γραμματικὴν του» πρέπει νὰ κατέχη τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν καὶ πρῶτον πρὸ πάντων, νὰ προσέχη. Ἐνῶ τοῦ Σολωμοῦ τὰ ποιήματα κυκλοφοροῦν ὡς δημοτικὰ, τοῦ Κάλβου αἱ ὠδαὶ δύσκολα διαβάζονται καὶ σπανίως ἐννοοῦνται ἀπὸ τὴν πρώτην φοράν. Εἶναι περιττὸν νὰ βεβαιώσω, ὅτι ὀλίγοι Ἕλληνες ὑπετάχθησαν εἰς ἀσκήσιν τοιαύτην». (Δύο Ζακυνθῖνοι ποιηταὶ - Παναθήναια, 1910).

(55) «Ἐπισημειώσεις», σὲ τέλος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν ὠδῶν.

(56) Βλ. «Ἐπισημειώσεις» ἔνθ. ἀν.

(57) Revue Encyclopédique, ou analyse raisonnée des productions les plus remarquables dans les sciences, les arts industriels la littérature et les beaux-arts; par une réunion de membres de l'Institut et d'autres hommes de lettres. Tome XXXIV, Paris, Avril 1827. σελ. 260.

(58) Γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Κάλβου στὴν Ἑλλάδα βλ. τὴ μελέτη μου «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβο», Νέοι Δρόμοι, ἔτος Ζ', ἀριθ. 73-75, Ἰανουάριος - Μάρτιος 1944.

(59) Ἀμφιβάλλω πολὺ ἂν ἡ «Μία ἀγνωστὴ ὠδὴ τοῦ Κάλβου» ποῦ ἀνεκοίνωσε ὁ Γκίνης στὴ Νέα Ἑστία (ἔτος ΙΒ', τεύχος 259, 1 Μαρτίου 1938, σελ. 347-349) εἶναι τοῦ Κάλβου. Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμη ἡ ὠδὴ αὐτὴ στὴν

«Ἑλαίαν» γράφτηκε ἀπ' τὸν ποιητὴ μας, πάλιν ἡ βᾶσι τοῦ ζητήματος δὲν ἀλλάζει.

(60) Πάνω σὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολήθηκε τελευταῖα ὁ Σολδάτος, ποῦ ἔχει ἀναγγεῖλει καὶ σχετικὴ μελέτη.

(61) E. Legrand: «Ἴόνιος Βιβλιογραφία», ἀριθ. 1102, καὶ Σπ. Δὲ Βιάζη: «Τὰ ἰταλικά καὶ τὰ ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου», ἔνθ. ἀν., ὅπου ἀναφέρονται καὶ γαλλικὲς κρίσεις γιὰ τὸ ἔργο.

(62) Βλ. τὴ σημείωσι 57.

(63) Τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Κάλβος ὡς συντάκτης τῆς ἐφημερίδος δημοσίευσε διάφορα ἀρθρα, ποῦ μένου ἀγνωστα, ἐπειδὴ ἦσαν ἀνυπόγραφα.

(64) «Νεοελληνικὴ Φιλολογία κ.λ.π.» ὑπὸ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, ἐν Ἀθήναις, μέρος Α' 1854, μέρος Β' 1858 (βλ. Β' σελ. 269)—Κ. Παλαμά: «Τὰ πρῶτα κριτικά», ἔνθ. ἀν. σελ. 31.

(65) Γ. Ζώρα: «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβο», § 5, Νέοι Δρόμοι, ἔτος στ' ἀριθ. 66-68, Ἰούνιος - Αὐγουστος 1943.

(66) Π. Χιώτη: «Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου», τομ. Ζ (Κ-Ψ), ἐκδίδοντος Α. Χ. Ζώη—Ἐν Ζακύνθῳ 1900 κ. ἄ.

(67) Α. Χ. Ζώη: «Ἐνα ἐπεισόδιον μὲ ἤρωα τὸν ποιητὴν Κάλβο», Ἴόνιος Ἀνθολογία, τεύχ. 119 καὶ 121-123, 1938.

(68) Σπ. Δεβιάζη: «Ἀνδρέας Κάλβος», Ἀκρίτας, ἔτος Β', τόμ. Δ', 1905-1906, σελ. 282-294.

(69) Α. Χ. Ζώη: «Ἐνα ἐπεισόδιον μὲ ἤρωα τὸν ποιητὴν Κάλβο», Ἴόνιος Ἀνθολογία, ἔνθ. ἀν.

(70) Ἐφημ. «Πατρίς», ἔτος Α', ἀριθ. 3, 29 Ἰανουαρίου 1849.

(71) Τὴ μελέτη αὐτὴ τοῦ Κάλβου θὰ δημοσιεύσω προσεχῶς.

(72) Giornale di legislazione, giurisprudenza, letteratura, scienze e varietà di utili conoscenze, τόμ. 2, 1846, σελ. 240-261.—Βλ. σχετικὰ Σπ. Δὲ Βιάζη: «Frammenti sconosciuti dell' Inno delle Grazie pubblicati da Andrea Calbo», La Domenica Letteraria, Roma 1885, σ. 337 κ. ἑ. Τοῦ ἰδίου: «Andrea Calbo», ἔνθ. ἀν. σελ. 335.

(73) Γιὰ τὴν ἀκριβὴ ἡμερομηνία τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κάλβου ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, βλ. Γ. Ζώρα: «Βιογραφικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸν Κάλβο», Νέοι Δρόμοι, ἔνθ. ἀν.

(74) Βλ. τὴν προηγούμενην σημείωσι.

(75) Ἀ. Ἰντιάνου: «Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Ἀ. Κάλβου», ἔνθ. ἀν.

(76) Γιὰ τὶς μεταφράσεις τοῦ Κάλβου κατὰ τὴ δευτέρη παραμονὴ του στὴν Ἀγγλία βλ. παρακάτω τὴν Καλβικὴ βιβλιογραφία.

Γ. Θ. Ζ.